

PUGGAARDSKE STUDIER

EN GROSSEREFAMILIE I ROM 1835-1836

Grosserer Hans Puggaard kom til Rom med sin familie i slutningen af september 1835.¹ Det var da ca. fem måneder siden, de havde taget afsked med København. Foruden hustruen og den 14-årige datter, Marie (fig. 1), deltog en yngre slægtning, Jette Hage, medens de to sønner blev efterladt hjemme for at passe skolegangen i Roskilde.² Allerede på vejen ned gennem Europa var Marie begyndt at føre dagbog, og man kan følge familiens oplevelser ned gennem Tyskland, Østrig og Norditalien.³ Tid var der nok af, og de langvarige ophold synes ikke at have været nogen økonomisk belastning; man var ude for at se sig om og nyde livet, der var masser af stunder til at lede efter alperoser, sukke over den smukke Alpeglühen samt fordybe sig i storbyernes kulturelle seværdigheder.

Den netop udbrudte koleraepedimi gjorde rejselivet vanskeligt, og det kan have været en af grundene til, at planerne om at tage til Rom i en periode var skrinlagt. Marie forsøgte at trøste sig med, at hun i det mindste havde fået set Thorvaldsens Alexandertogt i Villa Sommariva – det smagte da af fugl.⁴ Trods forhindringerne nåede familien dog alligevel til Rom, hvor de snart fandt en lejlighed på Piazza Barberini, en adresse, der sikkert valgtes med omhu – her var de, som Marie senere skrev, »omringet fra alle Kanter af de Danske og af Thorvaldsens Ateillier«. ⁵ Puggaards ankomst og den dermed følgende omgang med kunstnerne kom da også til at præge dagligdagen i den danske kreds i det halve år romeropholdet varede. »Diese Winter,« skrev Ditlev Blunck i januar 1836, «... ist die sehr liebenswürdige dänische Freunden Puggaard hier, die mit dänischer Gastfreiheit, jeden Mittwoch und Sonntag, nicht allein allen Landsleuten sondern auch sonstige Freunden ihr Haus freundlichst geöffnet haben ... so dass dieser Winter durch den ungewöhnlich geselligen Charakter sehr angenehm und schnell verstreut.« ⁶

Fig. 1. Albert Küchler: Portræt af Marie Puggaard. Rom januar 1836. Olie på lærred. 31,4×24,6 cm.
Tilhører fru Asta Bang.

Grosserer Puggaard (fig. 2) var blevet en velhavende mand, hvad ingen havde kunnet forudse, da han i 1788 blev født – ligesom Thorvaldsen – i det yderst beskedne Grønnegademiljø.⁷ Pengene havde han tjent som handelsmand og dermed vundet en god social placering, som blandt andet afspejlede sig i en passende bolig, ejendommen Store Kongensgade 62, og landstedet »Skovgaard« i Ordrup.

Han skal have haft et noget kantet og studst væsen, kunne være ganske egen og til tider efter datidens opfattelse lidt af en original – i dag ville man måske blot sige ukonventionel, men han var i omgang med venner et reelt og trofast menneske. I økonomisk henseende var han på samme tid påholdende og gavmild, politisk befandt han sig i de nationalliberales inderkreds. Puggaard hørte ikke til dem, der var født med en kulturel ballast, men mange rejser gav ham efterhånden bredde, og den ukuelighed, hvormed han f.eks. gennemtravede Rom, vidner sammen med talrige kunstkøb om en ihærdig og også personlig interesse, som formodentlig må være opstået efter hans giftermål.

Bolette Puggaard var ånden i familien, – hun brændte for kunsten. Eftertiden har især mindedes hende for de smukke hjem, hun indrettede, og for den gæstfrihed, hun i disse omgivelser viste så mange kunstnere, der frit kunne komme og gå. Hun var selv levende optaget af at tegne og male, og under rejsen dyrkede hun flittigt denne beskæftigelse. Skitsebogen var altid med på turene, men i øvrigt blev hun ofte siddende hjemme ved staffeliet, når de andre gik på sightseeing. Landskabet var hendes foretrukne felt med motiver som vandfaldene i Terni, Acqua Claudia i den romerske campagne eller et vue fra Terracina, sidstnævnte nok identiske med det maleri, fru Puggaard færdiggjorde til Thorvaldsens fødselsdag i foråret 1836.⁸ I hvert fald nævner Alfred von Reumont i sin beskrivelse af billedhuggerens samling et maleri af denne lokalitet, udført af »Madam Pügor«.⁹ Arbejdet blev dog aldrig indlemmet i museets samling, og efter alt at dømme hævdede hendes talent sig ikke over det dygtige amatørniveau. Ikke desto mindre kunne Marie med stolthed fortælle, at gamle Koch – den berømte landskabsmaler¹⁰ – havde erklæret sig ganske velfornøjet med de ting, han havde fået forevist – men hvad andet kunne han mon have svaret?

Fig. 2. Portræt af grosserer Hans Puggaard. Litografi af C.G. Plagemann efter stambogsblad tegnet af D.C. Blunck i Rom december 1835. Trykt hos Batistelli, Rom 1836. Det kgl. Bibliotek.

Det er ikke til at vide, om Bolette Puggaard anså det for en selvfølge, eller om hun følte sig smigret, da hun fandt sig selv optaget i kredsen af danske kunstnere, på en tegning, som Blunck udførte i Rom sommeren 1836¹¹ (fig.3). Gruppeportrættet, som formodentlig enten må have været en gave eller en bestilling til fru Puggaard, kan betragtes som en venlighed fra Bluncks side, men hendes tilstedeværelse i kredsen kan også ses som udtryk for den tilknytning, hun havde til disse folk, som hun med sit tiltalende og åndfulde væsen evnede at samle omkring sig. »Stille og bramfri, kjek og fri, oprigtig og sanddru i sin Tale og i sin hele Færd, varm og stærk i sin følen ...«, – det var nogle af de ord, hvormed vennen H. N. Clausen senere søgte at karakterisere hendes egenskaber.¹²

Mange af disse træk havde datteren arvet, men hun syntes ikke på dette tidspunkt at have haft moderens interesse for at male, selvom der var gjort

Fig. 3. D.C. Blunck: Gruppeportræt af danske kunstnere i Rom. Øverst fra venstre Bolette Puggaard, Ernst Meyer, Thorvaldsen, Gottlieb Bindsbøll, Constantin Hansen, nederst Fritz Petzholdt, Ferdinand Thöming, Johan Bravo, Jørgen Sonne, Albert Kückler, Ditlev Conrad Blunck. Blyant. Betegnet: Roma. 1836. Blunck. F. Privateje.

aftale med Blunck om under romeropholdet at give hende tegneundervisning. Derimod var hun ivrigt optaget af musikken, og takket være en italiensk spillemadam vendte hun hjem med et grundigt – omend mindre frivilligt – kendskab til Bellinis ouverturer og anden italiensk operamusik.

Gennem Marie Puggaards dagbogsberetninger, som er præget af livsmod og ungdommelig åbenhjertighed, får man et glimrende indtryk af opholdet i Rom. Disse optegnelser rummer ganske vist ikke meget nyt i kunsthistorisk forstand, men i kraft af de mange detaljer, som en 15-årig kunne hefte sig ved, gives der et indblik i det daglige kunstneriske miljø, som man ikke får i mere intellektuelle beretninger. De hyppige vandringer til byens ruiner, kirker, paladser og gallerier foregik som oftest i selskab med nogle af de danske kunstnere. Især kom malerne Blunck og Petzholdt trofast for at

hente familien ud på disse spadsereture, men også Kuchler, Meyer, Sonne, Thöming, Thorvaldsen og Constantin Hansen deltog jævnligt.¹³ Man kan tit undres over den 15-årige piges alsidige viden om det sete, men forklaringen er til dels den, at hun har siddet med Antonio Nibbys berømte fører foran sig på bordet, når hun skrev sine notater,¹⁴ som i virkeligheden er en slags stileøvelser i romersk kunst og historie parret med egne oplevelser og vurderinger.

Udflugterne til Roms omegn, hvor hele venneskaren ofte blev borte i flere dage, betegner naturligvis højdepunkter i dagbøgerne. Hendes skildringer af landskaber og ikke mindst folkelivsscener er så tidsbundne, at man kan fristes til at tro, at der var tale om beskrivelser af billeder malet af en Kuchler eller en Meyer.

Ofte fandt disse ture eller byvandringers deres afslutning i Puggaards romerske hjem, men desuden havde kunstnerne – og efterhånden også mange andre – stående invitation her et par gange om ugen. I begyndelsen var det kun de danske kunstnere, der deltog i soireerne, men efterhånden udvidedes kredsen, og ikke så få tyskere indfandt sig, blandt andet malerne Koch, Reinhart, Catel, Flor og Pollack.¹⁵ Dertil kom adskillige andre tilreisende og en del personer med tilknytning til prinsesse Charlotte Frederikkes hof, blandt dem naturligvis Thorvaldsens datter og svigersøn, oberst Paulsen.

Hovedpersonen i Marie Puggaards dagbøger er ubetinget Thorvaldsen, og det er lykkedes hende at give et fint iagttaget, uofficielt portræt af den aldrende, dog stadig ungdommelige billedhugger. Både hun og moderen nærede en grænseløs beundring for Thorvaldsen. En god del af betagelsen gik – især i starten – på berømmelsen, men hurtigt udvikledes et varmt og gensidigt venskab. Thorvaldsen på sin side nød den hjemlige atmosfære hos Puggaards – og kunne da næppe heller modstå den omsorg og forgudelse, han her var genstand for. Marie noterede trofast selv det korteste møde på gaden i sin dagbog, og enhver sammenkomst, hvori han deltog, var per definition ekstra vellykket. Ikke så sært, for når hun blev sat ved »børnebordet«, foretrak Thorvaldsen ofte selskabet her, ligesom han heller end gerne pjankede med den »søde Lille«. Som Bindesbøll skrev: »Naar Jomfru

Pugaar faar fat paa ham saa maa han danse og hoppe saa skriger han af Banen og skaber sig saa galt han kan«. ¹⁶

Fornøjelserne måtte hun dog dele med moderen. Thorvaldsen satte inderlig pris på Bolette Puggaard, som i perioder dagligt modtog hans besøg. Det var intet tilfælde, at sofastykket i hendes stue i København var et portræt af Thorvaldsen, en replik af Eckersbergs kendte billede, bestilt af hendes mand som fødselsdagsgave året efter de kom hjem fra Rom. ¹⁷ Da Thorvaldsen selv vendte tilbage til København blev den venskabelige omgang straks genoptaget, og det gav sig blandt andet udslag i en gevaldig fødselsdagsfest for billedhuggeren i marts 1839, hvor alle hjemlige »romere« var inviteret. ¹⁸ At dømme efter breve, hvor tonen svinger mellem det underdanigt-kokette og moderligt-formanende, har venskabet haft mange lighedspunkter med Thorvaldsens senere forhold til baronesse Stampe og hendes familie. ¹⁹

Den 24. april 1836 – adskillige måneder senere end beregnet, men præcist efter et halvt års ophold – måtte grossererfamilien tage afsked med Rom. De skulle til det sydlige Italien og derfra efter planerne direkte hjem. Et par dage inden afrejsen gjorde Marie i et sjældent øjeblik af nedtrykthed status over opholdet: Megen tid var gået med sygdom, vejret havde været dårligt, og en stor del af tiden havde man brugt på »at fornøie Kunstnerne, thi alle de Selskaber, har rigtignok ingenlunde været os selv til stor Fornøielse, og Gud ved om de saa skjønne paa det; nu tage vi fra Rom, og have ikke set de vigtigste Ting ...«. Maries tvivl var ikke helt ubegrundet. Det var ikke alle, der følte sig lige tiltrukket af den hektiske feststemning og det indforståede »familieliv«. Blandt dem, der tog afstand, var Constantin Hansen, som i virkeligheden må have følt sig splittet, for han kunne eller turde ikke holde sig helt udenfor. Selvom han dog tog mod bestilling fra Puggaard, var familiens afrejse ham en åbenbar lettelse, hvad han gav udtryk for i et brev til en ven: »I Søndags maatte jeg smide 2 Scudi væk fordi alle de Danske skulde følge dennehersens Grossererfamilie paa Vei, men der gik da Ligesom en Steen fra mit Hjerte, for dette Slags kan man ligesaagodt have hjemme og endskjøndt jeg havde saa meget som muligt trukket mig ud af det Vrøvl saa har det alligevel generet mig assai assai. Og saa gjør alle Folk her saa myrderlig Nar af dem (velfortjent) at man ikke

engang kan sidde i Kaffeen uden at høre om den danske Grosserer. Et Menneske med mindre Hjerte eller Takt har jeg rigtignok aldrig seet. Jeg har maattet tegne et Stambogsblad til Fruen og – naa de Historier er altfor uendelige til at omtale ... Jeg mærker, jeg kan ikke komme ud af Ærgelsen, men Du maae ... have lidt Taalmodighed med mig; det er Skade, at Du faaer det, men hvem skal jeg for Fanden sige det til?«. ²⁰

Constantin Hansen, der paradoksalt nok senere kom til at stå på så god fod med Marie og hendes ægtefælle, Orla Lehmann, kunne antagelig have fundet andre i Rom at lade sin harme gå ud over.²¹ Medaljør Krohn og hans hustru har åbenbart heller ikke været puggaardtilhængere, og det samme gjaldt Martinus Rørbye, der i det hele taget foretrak omgangen med udenlandske kolleger i Rom, hvor konversationen befandt sig på et højere intellektuelt niveau. Da Puggaards uventet igen dukkede op i Rom i slutningen af juli, skrev Bindesbøll i positive vendinger om lystighederne i anledning af deres genkomst, medens Rørbye i sin vanlige lakoniske dagbogsstil noterede: »Stor Bevægelse blandt Landsmændene idag Grosserer Puggaards Familie er kommen her tilbage ... alle løbe og formelde sig deres Kompliment. Kun Krohn's og jeg ikke. Jeg tror næppe, at jeg vil komme i deres Yndest.« ²²

Det tidligere gengivne brevcitat af Constantin Hansen afspejler i virkeligheden en karakteristisk holdning, som han ikke var ene om og som ikke blot gjaldt Puggaards. I Hansens breve finder man lignende udtalelser møntet på andre personer. Han var kommet til Rom for at arbejde og udvide sin kunstneriske horisont, ikke for at dyrke selskabelighed eller opvarte tilreisende grossererfamilier. Den hip-hip-hurrastemning, som ofte kunne karakterisere landsmændenes samvær, må have været ham imod, ligesom enhver form for persondyrkelse hvad enten den nu gik på familien Puggaard eller Thorvaldsen, som var den evige æresgæst i disse sammenkomster. Da Blunck skulle skildre de danske kunstnere i Rom, var Thorvaldsen den centrale figur, som det ses i de kendte billeder fra osteriet La Gensola og i flere tegnede gruppeportrætter fra samme periode. I Constantin Hansens maleri af de danske kunstnere er billedhuggeren helt bevidst udeladt.²³ Blunck anbringer sine venner i et frodigt miljø og serverer hummer, medens

Hansen byder på kaffe i det spartanske atelier. Der er i Bluncks maleri en materiel livsglæde og veltilfredshed, som står i direkte modsætning til den mere indadvendte holdning hos Hansens alvorlige og eftertænksomme kolleger.

Familien Puggaard kunne teoretisk set godt tage plads ved bordet hos Blunck. Her er optakt til fest, og den sorgløse søndagsstemning, man finder i hans billede, svarer ganske til den gennemgående tone i Marie Puggaards dagbøger. Trods de kritiske røster kan der imidlertid ikke være tvivl om, at inderkredsen, som i hvert fald talte Blunck, Küchler, Petzholdt, Thorvaldsen og formodentlig også Meyer og Sonne, satte stor pris på samværet med Puggaards – det er der beviser nok på. Med disse venner følte de sig som »een Familie«. Den mere romantiske forestilling om det lykkelige kunstnerliv i Rom er ikke bare senere tiders påhit. Dette billede var allerede forankret i samtidens opfattelse – det bekræftes af mange lejlighedsdigte, malerier og tegninger, men også af dagbogsnotater som Marie Puggaards.

UDDRAG AF MARIE PUGGAARDS ROMERSKE DAGBØGER 1835-1836

Mandag den 2^{den} November [1835]

I Gaar regnede det, hvorfor vi da ikke kom til Tivoli, men Fader og jeg gik hen til Kirken Trinita di Monti som ligger ved den Spanske Plads hvor den uhyre Spanske Trappe føre op til og udenfor staaer en Obelisk bedækket med Hieroglypher. Kirken er ogsaa meget smuk og alt bygget af de Franske, den gjorde underligt nok mere Indtryk end Peterskirken, en mængde Novicer tilslørede, og Nonner kom meget smukt, mens de sang noget, som man hos os vilde kalde Dandse eller noget lignende; men det var da ikke underligt; thi Pezhold fortalte, at nogle Danske havde spilt Strauses Valse ude i Sabinerbjergene, hvilket havde vundet meget Bifald; da nu Pezhold en

gang kom i Kirken til en stor Fest da det allerhelligste blev fremvist, begynder de ganske dæmpet at spille Strauses Valse; ...

Naa da vi nu gik fra Kirken hentede vi Moder og gik hen til den henrivende Thorvaldsen;¹ han kom selv og lukkede os ind, og var saa rar, han er meget rarere og bedre og smukkere end nogen af de Portraiter man seer, der er rigtignok ingen der skulde mærke, at det er den store Mand, som har skabt alle de uendelige Deiligheder. ... Da vi havde været der noget gik vi fra den Engel af en Mand; og havde om Aftenen et lille Selskab, hvor nogle af Malerne der ikke havde dandset i mange Aar hvorfor, da de havde Lyst dertil vi vexelviis maatte spille paa Klaver, Strikkepinde og synge, for at faae noget at dandse efter. – I Dag Mandag gik vi Moder og jeg og Fader hen til Thorvaldsen i hans Ateillie; vi kom ind i et Vognskur med Papirsvinduer,² hvor den store Mand hang oppe paa Hovedet af en colossale Hest, paa hvis Ryg Keiser Maximilian sad, som skulde til München,³ han kom ned til os, og da Fader gik forklarede og fortalte han om alle sine Arbeider, ... Da vi havde seet dette Værksted, gik han selv hen med os til et andet⁴ hvor der blev arbeidet meest Gjentagelser af det andet, den deilige Venus i Marmor, som havde faaet Paris Æble, og som hun stod og saae paa, som om hun mente, at hun ikke fortjente det; ... han plukkede selv nogle Roser i sin Hauge, som han gav os og som blive gjemte som Riliqvier. (Vi er alle [overstreget]) Moder og jeg er nærved at blive tossede over ham og hans Arbeider, og God Nat.

Fredagen den 6te November

Du syntes nok det er græsseligt saa jeg er doven i den hellige Stad, men siden i Mandags har vi været i Tivoli har havt Selskab med Thorvaldsen, og vore Tjener er løbet bort, nu vil jeg altsaa begynde. Tirsdag var Veiret deiligt klart men koldt, hvorfor vi gjorde Aftale med alle vore Danske Venner, og kjørte kl 2 i nogle ækle snevre Vogne hvor der foran sad nogle Kjærlinger, hen ad Roms Campagna, vi vare 11 i Tallet foruden en Hund, som tilhørte Hr: Kükler;⁵ ... Vi tog ind i Værtshuset Cybille i hvis Gaard der ligger et

meget smukt Vesta Tempel, og et fiirkantet ikke saa smukt Cybille Tempel, ... da vi havde seet Grotten gik vi op og spiiste, og derpaa ud i det deilige Maaneskins Veir, i det runde med en smuk Søilegang forsynede Vesta Tempel som man rigtignok har revet nogle af Søilerne af, hvor Pezhold begyndte paa at vilde lære mig Saltarella. Næste Morgen toge vi 11 Æsler og sadde os alle 11 op paa dem og begyndte vores Tour omkring Cascadellerne og Byen i en frygtelig Kulde. ...

I Gaar Torsdagen var vi om Formiddagen ingen Steder henne, og om Aftenen blev vi ved vores Kunstnerforsamling overraskede ved Thorvaldsens Ankomst. O! du kan ikke troe hvor han er rar, og saa ligefrem som om han slet ikke var Thorvaldsen, han talte om at han aldrig havde faaet noget ordentligt Værksted, og bestandig levet paa Feltfod, fordi han bestandig tænkte paa at vende tilbage til Dannemark, hvilket han havde i Sinde at gjøre til Foraaret,⁵ han beklagede at han ikke var vendt tilbage til Danne-mark og havde giftet sig, formodentlig fordi der (det sagde han ikke) aldrig er nogen som gjør det lidt godt for ham, og han maae gaae og spise hos en Familie, og aldrig have i Kakkelovnen, det er rigtignok ynkeligt; vi morede os saa godt vi kunde ...

Torsdagen den 12^{de}

... Søndag Eftermiddags gjorde Pezhold, Fader og jeg en Tur om i Forum Romanum, og havde om Aftenen vores sædvanlige Soirée. ... hvis jeg ikke har fortalt dig det, saa har jeg faaet en smuk, sort, kjælen Kat, som Thorvaldsen selv, til min og Jette Elendighed, har gaaet fra sit Værksted med os for at hente og ligeledes har vi været saa heldige at faa en stivbenet, stolt, rystende, gammel og doven Tjener ...

Torsdagen den 10de [december] skriver jeg

Tirsdagen den 8de gik vi med Pezhold hen til den berømte Landskabsmaler Catel hvor vi saae deilige Landskaber der var især to nydelige smaae nemlig

en Morgen tidlig ved Egeria Grotten, og Solens Nedgang ved et Tempel i Grigenti, du kan ikke troe hvor der vare deilige Farver i det og et prægtigt Tempel stod paa en Lyngbakke i Forgrunden, et lignende et Græsk Tempel i Maaneskin, og et begyndt fra Slutningen af Via Appia med Grave Søiler smukke Pinier og Havet, med Ischia og nogle andre Øer, det var saaledes at man kunne give sig til at længes saa uhyre efter saadan en Egn, som vi vist neppe faaer at see. Ligeledes et begyndt fra et Kloster i Amalfi, den blaae Grotte i Neapel, og Søen Ianina som var yndig, og en Mængde andre Malerier, derfra gik vi hjem ...

Om Eftermiddagen kom Blunck, Meyer og Hansen og gik med os ...

Mandagen den 14de

I Gaar Søndagen sadde vi hjemme, da det var frygtelig koldt, og om Aftenen var vores Selskab meget større end Sædvanlig, Catel Thorwaldsen og Reinhart foruden en mængde andre, som ikke havde været her før vare her; jeg lavede Pandekager til dem, som jeg af Mangel paa andet maatte bage paa Laaget af en Kasserolle som ikke en Gang var fladt, og da jeg aldrig havde lavet Pandekager før, begyndte jeg at ælte dem for at det skulde blive jevnt, men saa blev det først rigtig galt, og efter langt Mas bleve de da endelig bedre. Da vi havde spiist begyndte alle de gamle Mennesker at lege Juul, og det var en Fornøielse at see den Iver hvormed Thorwaldsen sad og pyntede sig ud med Moders Kappe Schawler, og alt hvad han kunne finde paa til at ule sig ud med; kl. 1 skildtes vi først ad; og i Dag er det saa koldt at der ligger Snee paa Tritonen og vi har ikke været ude uagtet at Veiret er klart, Moder sidder og maler Vandfaldet i Terni som hun i Dag allerede har skrabet 4 Gange ud. Jeg sidder endnu og leer af Thorvaldsen med sin smukke ærværdige Haar Moders flagrende Kappe paa Spidsen af dem, en Cigar i Munden, og et Schawl om Hoften og da han siden meget nydelig omfavnede Moder, efter at være Dømt dertil.

Løverdagen den 19de December.

... vi gaaer da hjem til vores smukke Piazza Barberini, som det alletid er en Fornøielse at see og hvor der Bestandig er Liv og Lystighed; om Morgenen transportere Smeddene deres Værksteder ud paa Pladsen og staae og hamre heele dagen. Skoemagere Bagre og Slagtere opholde dem ogsaa der, Pifferarerne med deres maleriske Dragter af en Lammeskinds Kofte en ditto af mange brogede Farver, Sandaler og en spids Hat, Vogne med Oxer for andre som stanges, Hunde, og en Gang imellem en smuk Pige, om Aftenen slaaes og skjændes Folkene og stikke formodentlig ofte hinanden ihjel.

... det er Graaveier og Moder sidder og maler Siciliansk Luft saa det dundre i Staffelien.

Fredag den 25de.⁶

... Nu vel da vi kom derhen kl. 9 i et nydeligt Locale, der vare to nye Danske nemmelig Frue Fischer og Frøk. Harboe; i Begyndelsen var Selskabet temmelig stille, og man gik ind og besaae Juuletræet, som jeg aldrig har seet Mage til, ikke for Skjønhedens Skyld, fordi det var et Laurbærtræ, alle Presenterne vare indpakkede, saa vi marcherede tilbage igjen, og spillede Lotterie om dem, der vare mange meget smukke presenter, men ogsaa meget daarligt Fader vandt en kasse med smaae aftryk af Thorwaldsens Basrelieffer, og jeg en Flacon og saadant noget andet Ragerie; da vi vare færdige med det gik vi til det meget smagfuldt pyntede Bord hvor der var en Efeukrands til hver, til Damerne med Roser, Sonne kom endeligen halvt stegt op fra Kjøkkenet efter at have lavet Grøden, som, Thorwaldsen meget smilende og fornøiet bragte ind paa Bordet. Crohm og Blunck vare Cameriere, for at der ikke maatte være andre end Danske til Gildet.

Lidt efter lidt begyndte man at blive muntre; Pezhold [gav] en meget kort og fyndig Sang, som vandt almindelig Bifald, især hos Thorwld., som bestandig raabte »O den er mit Livstykke O begynd igjen«, og naar der blev begyndt, sang han med rigtig Hjertens glad; den lyder som saa

Soe---len den kryber op
I Skoven Gøgen galer
Oxerne paa Marken gaae
Og med hinanden taler.
Men Lyna hun svæver paa Loftet

Til sidst kom et Orchester bestaaende af en meget kunstig Lirekasse, og efterat have spiist en mængde Danske Retter stode vi fra Bordet og vi gave os til at dandse; det var en sand Glæde at see den Barnlighed og Lystighed hvormed Thorwaldsen sprang omkring; thi han stak næsten de unge Mennesker ud. Ved den Leilighed nød jeg den Ære, som ikke mange have gjort nemlig at dandse flere Gange med Thorwaldsen, som sagde at han var lidt perialiseret, han svingede rigtignok ogsaa lidt naar han i Sonambula skulde staae paa et Been, naar han var færdig omfavnede han sin Dame og smed sig tillige med hende hvor han kunde komme til lige meget om man kom oven paa de andre; Moder dandsede næsten heele Tiden med ham og han var meget rørende, Moder sad en Rosenkrands paa hans smukke hvide Haar, hvilket der klædte ham meget smukt; hvortil han sagde »O ja det var Ret, pynt lidt paa mig«. Der blev meest dandset Cotillon og Baletter af forskjellige Slags. Pezhold gjorde sine Ting meget godt med Baletterne, og man troede strax, at det var Nina han forestillede,⁷ der var ogsaa comiske Forestillinger, og vi vare i det heele i een Activitet, Unge og Gamle, Alle sprang de omkring saa det var en Fornøielse at see paa, og jeg har aldrig været paa saa moersomt et Bal, og tillige saa interessant, thi tænk dig at see Thorwaldsen kaste sig paa Knæe tilligemed alle de andre Herre. Da Klokken var tre toge de hinanden ret Hjertelig i Haanden i det de ønskede glædelig Juul, og efter et par Dandse endnu skildtes vi ad for aldrig meere at komme sammen Juuleaften i Rom. Da vi kom hjem ærgrede vi os rigtignok over at vi ikke Alle vare tagne til Maria Maggiore, hvor der netop var en Fest kl.3; men det var jo for sildig saa vi sov det bordt. ...

Tirsdagen den 29^{de}

I Løverdags anden Juuledag blev det efter lange Debatter endelig bestemt at vi skulde ud til Ponte Nomentana, vi agede afsted 8 i en Vogn, (Jette ikke med) der ude i Campagnen gjorde vi en Tour omkring saae paa antikke Grave, og paa smukke Udsigter, ved hvilken Leilighed jeg saae at ogsaa Kunstnerne see Naturen paa Hovedet, hvilket jeg ofte har proberet tidligere paa, der var deiligt derude, rigtignok ikke et Træe; da vi havde gaaet os rigtig sultne oppe paa Monte Sacro ... kom vi tilbage til det lille Osterii, hvor der naturligvis ikke var noget at faae, hvorfor Hyrderne i en Fart fik fat paa et Lam, Kudsken skar det i Stykker og brasede det med en heel Busk Rosmarine, nogle daarlige Pore og en levende Ost fandtes endnu, vi sadde os udenfor anden Juuledag uden at fryse, tvertimod var det varmt, og medens vi spiiste, saae vi fire Ryttere komme paa den anden Side af Annio Floden, hvor den smukke antikke Broe gaae over; paa een Gang begyndte Meyer at klappe i Hænderne og raabe »O! der kommer den tilfridse Nøddeknækker [«] (Pezhold som ikke var med) og springende paa et Been, vinkende med en skidden Serviet, skreg af fuld Hals til Hyrden som passede Osteriet at han maatte tage en Hest og hente Æg, men nu kommer de Ridende Meyers Ansigt bliver længere og længere, og den fornøiede Nøddeknækker forvandles til 4 stive Englændere, som trækker paa en Muskel, som kaldes Haane Muskeln; der gik heele Faareflokkene om os hvorpaa det morede mig at see at der paa Kæledæggerne vare ladt smaae Topper sidde naar de blive klippede. Derfra kjørte vi hjem ind ad Porta Salare, ...

Søndagen den 27de holdtes her om Morgenen Raad, og efter taget Bestemmelse drog heele Caravanen (Jette heller ikke med) afsted ud af Porta St. Lorenzo, Drussus Buen, Scipionernes Grave forbi Cæcilia Mettella hvorved vi dreiede af ind ved Bacchus Templet hvor vi fornøiede os over den deilige Udsigt derfra kjørte vi hen paa Via Appia ... Uf hvor er jeg gal paa mig selv at jeg ikke kan tænke mig Roms storhed, men jeg ved da heller ingen Historie saa det er intet Under, de ærværdige Grave saae deilige ud rigtig nok maleriske. ... Derfra gjorde vi en Markvei, til Tavolata, et Osterie, som ligger paa Veien til Albano (O gid vi vare der). Vi vare da nær ved at

sætte Huset paa den anden Ende, inden vi fik noget at spiise; Moder sad sig imidlertid til at tegne, jeg rendte og trak i Kalkunerne uden at viide at de vare meget sensible saa jeg var nær ved at myrde en af dem, og den andre gik og sleed i noget fedt S[k]inke, Endelig kom Maden. Vandledningerne kastede lange lange Skygger hen ad Campagnen og skulede med smukke graae og grønne Blikke hen til Bordet hvor de Danske sadde forsamlede under en Sivhytte fra den anden Side kastede Aftensolen sine sidste Straaler paa de unge Maleres Kindelsbarter og beskinne det tarvelige Maaltid med en varm Tone søgende forgæves at holde det varmt; men nu er der ikke meere, det forsvinder som Dug for Solen; Katten fare med forvildede Blikke om i Gaarden forfulgt af Kalkunerne og forsvaret af Fingo;⁸ men nu er Landskabet færdigt man bryder op, og kjøre hjem. Om Aftenen fik Moder et lille Stambogsblad af Catell.

Mandagen den 11te [januar 1836].

... I Gaar Eftermiddags gik vi med Tømning og Pezholdt hen i Vigne Barberini, hvor der er uhyre yndigt ... i denne Vigne er der mange smukke Træer, og Brønde til at male. Om Aftenen var Selskabet meget større end sædvanlig, gamle Kock var her. ... vi havde et lystigt Bord inde i den anden Stue, som vare meget morsommere end det store. Blunck, Pezholdt, Jette og jeg var ved det, og alle de andre saagar den meere og meere elskværdige Thorw som gaaer og dandser med mig og spiller Tambourin for os, vi dandsede af alle Kræfter efter den Sang vi selv lavede, Saltarella, og vare saa muntre, som vi ikke længe har været uagtet Konen sendte Bud op at Politiet skulde komme.

[Lørdag den 30te januar?].⁹

... Trasteverinerne troe at være Afkom af de gamle Rommere (Grunden veed jeg ikke), hvorfor de ikke vil givte sig af med de andre Rommere de danne

ligesom en Bye for sig selv og have deres egne Sæder og Skikke; ... i Gensola kommer Thorwaldsen og alle de andre Kunstnere meget ofte, der er et ganske eget Commerce, man sidder i Kjøkkenet og spiiser mens Italienerne fare omkring og brase op paa bedste Maneer, vi spiiste ganske paa Rommersk, nemmelig, begyndte med Latuga og Cicorie Salat derpaa Æggekage med Broccoli i [,] Gedesteg, og til Dessert, Fenkel Selleri og en Rod til; da vi vare færdige med det, gik vi hjem i deijligt Maaneskin. ...

Tirsdagen den 9de[februar].¹⁰

... Søndag var fiirdobbelt Festdag, Geburtsdag, Søndag, Carnevalsdag og Maskeradedag, du veed hvad det er Dagen før et Bal; om Morgnen kl. 9 kom allerede Landsmændene og drak Kaffe og bragte Moder mange smukke Tegninger, derpaa øvede man sig til den forestaaende Maskerade ude i vores store Sal, om Middagen spiiste Thorwaldsen hos os hvorefter de andre gik hen og sov medens jeg spillede for Thorw: til han lidt efter lidt faldt i Søvn, da vi vare færdige med det kom Værtens Datter og en Albaneserinde ... min Dragt var meget smuk og ganske ejendommelig den bestod af et lyseblaat Silkeskjørt saa vidt at der kunde gaae tre Mennesker i det, en lyserød Buste af en ganske underlig Form, en anden couleur lyserøde Ærmer med store blaae Sløifer paa, under dette et halvthøit hvidt Liv glat, Busten skal være snørt i Siderne og Alt vare saa brogede som mueligt, en broderet Lap heftet ud over Busten, og derpaa et meget stort broderet Tørklæde heftet tre Gange sammen bag paa, et bredt broderet Tørklæde bundet over Kors, en Sølvnaal i Hovedet og uden om Fletningen et bredt coleurt Baand lagt i Piber med en stor Sløife paa den eene Side, derpaa Sløret, som jeg endnu ikke veed, hvorledes det skal lægges.

Maskeraden var meget lystig og der var mange prægtige Masker saasom Blunck der var en gammel Dame, Hansen hans Datter, Flor en engelsk Dame klædt i Gase, som han selv havde malet heele Naturhistorien paa, forresten al hans Pynt colossal en Paryk med en frygtelig mængde Vimpler og Flage paa og kruste Papiir til Krøller, han saa ud som et Orlogs Skib,

Fig. 4. Carl Werner: Karneval hos Puggaard i via Avignonese 8. februar 1836. Til venstre ses Thorvaldsen og Hans Puggaard. Akvarel over blyant, pen og blæk. 20,7×27,6 cm. Thorvaldsens Museum.

naar han kom seilende hen imod een, Pezholdt og Polak vare to ægte italienske Bønder, som dansede Salterella, Mad. Bison havde en Dragt paa, som hun selv havde bragt med fra Grækenland, der var ogsaa et selskab af Tyrolere, som judlede meget smukt; men nu nok om det ...¹¹

Tirsdagen den 23de.

Fredag ... om Eftermiddagen gik Jette og jeg hen og fornøiede os i Thorwals Værksted.

Løverdage gik Fader og jeg hen til Sonne Kärner og Meyer og viste os tre nydelige Malerier af dem, som Moder skulle have havt til hendes Geburts-

dag og hos Kärner saa vi foruden alle hans deilige Skitser og et stort Mallerie forestillende Piger ved Brønden for at hente Vand, og den smukkeste af dem som bliver bekrandset af de andre Jæger improvisere over Ungdommen, hende, og Alderdommen som sidder og skuler til ham. Om Aftenen var den Franske Lærer her.

Søndag den 21de ... Moder og jeg gik hen til Pezholdt og saa hans Stykke et Skovparti som var meget smukt, derfra gik vi hen til Thorwaldsen som dandsede Holsteensk med mig i Slaabrok. Da vi havde spist kjørte vi med nogle af Landsmændene ud i Villa Pamphili hvor der var overordentlig smukt, og hvor der vare de deiligste saakaldte Annemoner, som man kunde tænke sig af alle muelige Farver saa pragtfulde og store og saa uhyre mange, derfra kjørte vi hjem. Selskabet forsamlede sig og var meget større end sædvanligen, der kom mange som Ingen havdte bedt for os. ...

Tirsdagen den 30^{de}

... Nu sidder Md. Plahte her og taler om at Flohr skal stille Tableaux her til Thorvaldsens Rommerske Geburtsdag ...¹²

Torsdagen den 10de Martz

Onsdagen ... var jeg med Fader hos Werner som havde malet vores Maske-
rade meget net, med Vandfarve, men forresten lille og ikke ligt, ... (fig. 4).¹³

Fredagen den 11te.

Tirsdagen den 8de kan du begribe her var et skrækkeligt Styr; jeg gik Slangegang imellem det skrækkeligste Søle ud til Villa Mathei, for at plukke Blomster til Thorwaldsen; da jeg endelig kom hjem laae Flohr og Md Plahte hen ad Gulvet og syede Tæpper sammen, jeg skulde binde Kranse og havde

ikke Blomster nok, Tjenerne fare op og ned af Trappestigerne som gale Mennesker, og stakkels Moder laae inde paa Sophaen; endelig bleve vi da færdige, Modellerne kom ansattendes og Gjæsterne med, nu var der ingen Knappenaale og ingen Seglgarn Flohr stod og rev sig i Haarene af Fortvivlelse, ...

Søndagen den 13de.

... Jeg var da ved Tableauerne Fru Bisons Dragt var forresten en Dragt fra Middelalderen, og den skule være Dannemark, Italien var kronet med Laurbær, og draperet meget smukt, da begge bandt paa eller fingerede at binde den Krands, som jeg havde bundet om Formiddagen, og jeg forestillede Konsten stod med den vidt bereiste Hundepude bag ved, jeg var drapperet med hvidt og høirødt, og havde en Krands paa Hovedet, da en Digter havde endt sit Digt som han forelæste¹⁴ gav Dannemark og Italien mig Krandsen og jeg maatte i de lange og tunge Drapperier marschere paa en Kant af Bordet ikke bredere end en Haand, ned over en Stoel og en Skammel, ned blandt den uhyre Mængde til Skuere, hvor jeg fandt Thorwaldsen den kjære, siddende paa en Skammel, og Moder med Armen om hans Hals, da jeg gav ham Krandsen sagde han med Taarene i Oienene »tak min søde Lille«. Derpaa vendte jeg tilbage, og den fortvivlede Flok drapperede mig som Haabet, (af Thorwaldsen)¹⁵ du gjør nok stor Oine ved at see saadant Ulebillede skulde forestille Haabet, gandske hvid og sad derpaa med megen Uleilighed Haaret op paa antik Viis, jeg fik en Narcis i Haanden og derpaa gik Tæppet op, det var en Lykke, at alle Tilskuerne sadde i Mørke, thi ellers er jeg bange, jeg havde bristet i Latter. Derpaa forestillede Md: Plahte, Hebe,¹⁶ (du maae viide hun troer at hun er skrækkelig deilig) for at gjøre det rigtig naturligt rev hun Strømperne af og gik Siden til Tableauerne vare forbi heele Tiden uden Strømper; derpaa forestillede hun Sapho, eller Poesiens Muse som bliver begeistret af Amor, som var en deilig Dreng med brune Krøller ned om Hovedet, og i det heele deilig. Derpaa var Anacreon med Amor,¹⁷ som var overmaade smukt, og lignede fuldkommen.

Derpaa Parserne,¹⁸ hvoraf jeg spandt Livets Traad Md: Barberi, som saa meget smuk ud skar den over, og Md.P. vandt Nøglerne op. en uhyre deilig Dreng med en Fakkell i Haanden stod ved Siden og gabede ud i Luften, du kan aldrig troe, hvor den Dreng staae deilig. Efter Parserne stilledes Madonna di Sisto;¹⁹ her var mange Ting i Veien, Drengen, som skulde være Christus Barnet, sov, og vi kunde ikke paa nogen Maade faae ham vaagen; de rystede, ruskede og duskede ham, gav ham Viin og Kage. Intet hjalp førend Jette kom med en Bajoch, som strax gjorde den Virkning, at han rendte hen ad Gulvet nu bleve de da endelig stillede op, og Madonna (Md Barberi) og Paven (Fader) i de piinligste Stillinger og venter paa Barbara (Md Plaht) da hun nu endelig er færdig stikker Fru Bison Næsen ind ad Forhænget, hvorpaa Barbara fare ned ad Bordet og smider alle Drapperierne om sig; efter lang Tids Forløb faae de hende da endelig igjen op, og det heele saae da ogsaa meget smukt ud undtagen at den eene Engel under alt dette Commerce i Stedet for at see op til Madonna var faldet i Søvn. derpaa sluttedes der med Sicilie af Raphael, hvilket var overmaade smukt, og Barberi passede fuldkomment til Sicilie.²⁰ Nu bleve da de stakkels Tilskuere, som heele tiden havde sadt i Mørke befriede og kom ind og fik noget at spiise, Thorwaldsen var Sjæleglad, og heele Selskabet var munter. efter Bordet dansedes der lidt, og kl: 4½ skildte Selskabet ad ...

Torsdagen den 10de.

... tænk dig min Glæde, da jeg kom hjem, giver Thorwaldsen mig en Ring med en antik Speranza i, tænk dig dog at have faaet en Ring af Thorwaldsen.

Fredag den 11te gik Jette og jeg om Eftermiddagen ud i Villa Mills, mens Thorwaldsen var hjemme hos Moder (han har i denne Tid været her hver Dag og seet til Moder, man kan rigtignok ikke andet end holde af ham) ...

Torsdagen den 17de Martz.

... Da vi vilde gaae fra Colloseum, kom Pezholdt og Meyer ansattendes, og de gik ud med os til St Giovanni Lateran, hvor vi beundrede den deilige

Klostergaard; ... derfra gik vi »che li pare« hen i Cornelius Kneiben, og drak en lille bitte Smule Viin, og saa dansede Meyer og jeg Saltarella fra Lateran til Maria Maggiore og saa naturligviis hjem.

Løverdagen den 26de Martz i Galleriet imellem Albano og Castel Gandolfo.²¹

Du gjør vist store Oine. Moder sidder i Vognen og Maler, og jeg har sadt mig her ned for at tegne men det lader sig ikke gjøre, thi heele Flokke af Æsler og Heste gaaer forbi, deilige Hunde kommer hen og tale til mig, ... en Dreng med et Madonna Billed i en Kasse holder en lange tale for mig og sidder paa Skrenten ved Siden af mig og for at faae mig til at give en halv Bajoch krammer han alle Madonna Gamle Lapper, og Glasperler ud, en 5 a 6 Mand som saae meget drabelige ud, kom ogsaa hen til mig og vilde see hvad jeg tegnede, ... see der kommer en lille feed Prete ansattendes paa et lige saa fedt Æsel, see der kommer en heel Flok Mænd og Hunde, som gaae to og to bundne sammen, og som synge Tarantella ... I Dag er det Akkurat otte Dage vi har været i dette Paradis, bare der ingen slaae os i hjel af alle de forbi Gaaende; jeg troer jeg vilde begynde bag fra lige til, jeg kommer til forrige Løverdage. Nu da i Gaar ... om Formiddagen kjørte vi til Frascati hvor vi spiiste Frokost, og derfra til Grotta Ferata, hvor der var Marked; det var paa en smuk grøn Bakke gandske fuld af Gjedder, Æsler, Sviin som laae meget malerisk spredt ud med deres Griise omkring dem, store deilige Oxer, Heste -- længere nede vare opreist Tælte af et slags Græs (som man her har meget langt) hvori Folk sadde og spiiste og drak, der var en frygtelig Trængsel, og man saae mange smukke Grupper, Sciusciara Familier, med deres smukke Dragter sadde og omkring paa Jorden og spiiste Sild, der kravlede og en meget smuk Dreng og fløitede for en lille Griis en anden gav sin Griis Seletøi paa og fik den med Hylen og Skrigen op paa Æslet lidt længere henne holdt Prindsessen med sit Følge Frokost, Md Bison ligeledes, smukke Piger stod og solgte Ciambeller, som vi da kjøbte af, der slæbte Fader af med to Skinker, en frygtelig Skrigen med deres Vare hørtes overalt, nogle antændte

Baal og kogte ved, og oppe imellem Sviinene sad en Forsamling Engelske Damer og tegnede ... Torsdage den 24de vare vi om Formiddagen i stygt Veir, Alle undtagen stakkels Mutter[,] Thorwaldsen ogsaa som kom herud Onsdagen, paa Monte Centille hvor der skal være meget en smuk Udsigt, men den saa vi ikke ... vi leirede os i nogle tørrede Blade under Træerne og spiiste der en meget lang og moersom Froekost, der blev serveret med mange Slags Italienske Viine, som Thorwaldsen var uhyre fornøiet over, især Lacrima Christi, han sagde de andre vare Lacrima Diavolo (fig. 5); Flohr improviserede om et stakkels Æsel efter at have været hos en Signora og havde spiist af en Sølvkop var blevet nødt til at gaae og sliide og slæbe, hvorover alle Æslerne istemte et frygteligt Brøl,²² da vi næsten havde drukket for meget, reed vi hjem og formedelst en meget rædsom Sadel var jeg nærved at fortvivle og falde af, hvorfor jeg til sidst maatte laane Petzholdts Æsel. Vi kom da endelig hjem og spiiste, hvorpaa vi rede til Genzano da Md Plahte der gav sit Pt Molle ...

Palme Søndag den 27de Martz.

Nu sidder jeg da igjen i Galleriet, Moder maler et andet Træ i Dag ... Tirsdag den 23de vare vi med Flohr og Md Plahte i Nemi, men der var mange Vanskeligheder vi kunde ikke finde nogen Plads til Moder og Flohr kunde vi heller ikke finde hvorfor vi piskede op og ned i Haugen som bestod af bare Klipper for Resten meget smukt, man seer lige ned i Søen paa hvis Bund Neros Jagtskib endnu ligger ... imidlertid høre vi nogen komme, Moder bliver ganske Angest; men hvem er det andre end den straalende, fornøiede Thorwaldsen som endelig kommer fra Rom, og Pezholdt som vender med uforrettet Sag tilbage fra de Pontinske Sumpe, hvorhen han gik Mandag.²³ Da blev der almindelig Glæde, og da de andre kom fra Arricia kjørte vi hjem, hvor Pauelsens ogsaa vare ankomne. Ved Bordet gik Thorwaldsen frem og tilbage saa gik han lidt indtil Hartmanns og saa kom han ind til os, vi fik ham til at blive hos os, da han vilde taget ind samme Dag med Pauelsens; om Eftermiddagen gik vi i Villa Doria, ... Flohr kom og fandt os,

Fig. 5. Marie Puggaard: Karikaturtegning af frokostselskab under udflugt til Monte Gentile 24. marts 1836. Udsnit af dagbogsblad. Under træet ses Thorvaldsen med en flaske af den italienske vin »Lacrima Cristi«. Pen og blæk. Rigsarkivet.

vi vilde gaae hen til den berømte skjøne Vittoria,²⁴ og da vi ikke kunde finde hende tog vi en meget smuk men overordentlig skidden Kone med os som stod med sit Barn hos hendes Mand som sad indespærret tillige med mange andre i et Fængsel, hvilke holde lange taler til de forbipasserende om, at de skal give dem noget i deres Poser som de stikker ud af Jerngitteret.

Konen førte os da i det hun fortalte om at hun ogsaa var blevet malet, hen til Vittoria, som vi traf tilligemed sin Moder og Søster i en af de uhyre store Stuer med en næsten ligesaa stor Camin i, som findes hos alle Italienske Bønder; hendes Skjønhed forundrede mig virkelig, thi det var alt sammen paa hende saa overeenstemmende, for det første var Formen af Hovedet saa deilig, som alle Italienerinder, deilige Haar, en høi smuk Pande, smalle buede Øienbryn, og deilige Øine, rød og hvid, en nydelig Mund, en fiin kroget Næse, har og en smuk Figur, skjønt lidt lille. Derfra gik vi da hjem og frydde os over den deilige Solens Nedgang ...

Torsdagen den 7de April

... Om Aftenen vare Kunstnerne her, de var meget fornøiede, der var ikke Plads til mig ved Bordet, hvorfor jeg sad alene ved et andet; aldrig saa snart begyndte de at drikke Skaaler og Thorwaldsen saa sit Snit, kom han listende hen til mig og begyndte der at spiise Skinke igjen til sidst blev han saa fornøiet at han tog heele Skinken i Haanden og begyndte at dandse. ...

Langfredag. Fredagen den 8de April.

Om Eftermiddagen kom Pezholdt Md Plahte og Meyer hvorpaa vi da tog til det Sixtinske Capell, ... vi gik ud, og kjørte hen til Campo di Fiori, hvor vi saae en Moses af Smør som blev roest meget af Kunstnerne, ... vi kom hen til nok en Pizigarii, hvilket Syn, disse Colønner af Ost, denne Himmel af Sild Laurbærblade og Papiirstievner, denne feede Jordbund af Fleskesider hvorfra der udspringer det klareste Vand, hvorved et stort (udstoppet) Sviin hviler sig i Skyggen ... disse Maaner og Sole af Æg med Lys i disse Lysekroner af Spegepølser, oppe i Loftet dreide der sig et stort Stykke Smør, hvorpaa Christi Lidelses Historie var malet ... det næste vi traf, var et Krigsskib af Maccaroni gjordt saa nydeligt som det var mueligt ... derpaa saae vi Petrus, som seer Vor Herre i Svinefedt ...

Fredag den 22de April.

det er den sidste Dag vi opleve i Rom ... Om Aftenen var her det sidste Selskab, hvortil Barberi improviserede meget smukt, sang, Dands og Thorwaldsen lod mig pynte ham ud som Abedisse. ...

Neapel Torsdagen den 28de April. fingeret Glæde.

Nu ere vi da i den deilige Stad. Vesuv ligger og kneiser lige udenfor Vinduerne og Havet skvulper mod Bolværkerne, vi sidde i den deilige store luftige Sal med Altaner ... Nu maae jeg tilbage til Rom.

Søndag Morgen den 24de April (da vi akkurat havde været et halvt Aar i Rom) skulde vi da bort fra vores andet Hjem; Pezholdt var den eneste af Malerne der kom hvilket vi slet ikke kunde begribe, han hjalp os at pakke ind; hvorpaa den kjære Thorwaldsen kom som for vores Skyld var staaet op kl. 5, han lovede rigtignok at han vilde komme til os paa Ischia men han gjorde det vist ikke; hvor nødig vi vilde maatte vi tage afsked med dem, Th græd, og blev ved at gaae efter os, da vi kjørte bort. Rom saae næsten smukkere ud end sædvanlig Solen skinnede saa deiligt paa Maria Maggiore og Lateran, Klokkerne ringede Folk til Kirke, og Fuglene sang i de lyserøde og grønne Alleer, som førte til Lateran. Da vi kom til Porten kom paa een gang Pezholdt, farende til Hest, som vi havde sagt Farvel til, saa du kan begribe vi bleve meget forundrede. (jeg behøver ikke at sige, at Bjergene og Campagnen vare mageløse) og da vi kom til Albano fik vi Blomsterbouquetter kastede ind i Vognen som vi saa vare fra Landsmændene, som vare kjørte derud og som havde arrangeret et nydeligt Afskedsgilde for os Bordet var pyntet med Blomster, og Værelserne ligesom da Kongen af Spanien, og alle Landsmændene gjorde dem umage for at være saa fornøiede som mulig den sidste Gang, vi vare samlede da vi havde spiist dandsede vi en Holsteensk Vals, hvorpaa de begyndte at springe over Stole og Borde, Meyer, der ... har en uimodstaaelig Lyst til at gjøre alle Slags Krumspring, gav sig da ogsaa til at springe og kom saa naragtig flyvende hen i Armene paa de andre, han

tabte Brillerne og slog Næsen, og dog blev han ved. De fulgte os til Genzano, hvor vi tog Afsked fra alle de gode Mennesker. ...

Søndag den 8de Mai.

... nu hvor det dog er underligt at være borte fra Rom, jeg synes det er ligesom et Hjem for mig, og Gud veed om vi ikke, skal see den kjære Thorwaldsen meere, jeg har dog dandset saa mange gange med ham ...

KUNSTKØB

Opholdet i Rom 1835-36 blev ikke det sidste. Gentagende gange vendte familien tilbage, og senere da Hans Puggaard havde mistet både hustru og datter, blev Italien lidt af et tilflugtsted.¹ Under en rejse i 1851 skrev han fra Rom til sin søn: »... ellers ser jeg ingen uden de danske Kunstnere – som flittigt besøge mig – og som det glæder mig at kunne gøre lidt godt for«. ² At Puggaard blev betragtet som noget af en mæcen ses flere steder. Orla Lehmann, skrev i sine erindringer, at svigerfamiliens ankomst til Rom naturligt nok blev betragtet som en glædelig begivenhed i kunstnerlejren, da mange af billederne på væggene i deres hjem hidrørte fra bestillinger gjort i Italien.³ Men allerede i 1835 havde en italiensk improvisator udbragt et leve for den danske velgører:⁴

»Evviva il Signor Pugarti
Prottetor' delle belle arti«

Desværre er Maries dagbøger sparsomme på oplysninger om faderens kunstkøb i Rom. Hun fortæller ganske vist om en række besøg i kunstneratelierer f.eks. hos billedhuggerne Bienaime, Tenerani og Bystrøm og de tyske malere Catel, Overbeck og Reinhart, men disse visitter affødte så vidt vides

Fig. 6. Joseph Anton Koch: Jakob og Rachel ved brønden. Rom ca. 1806. Blyant. 17×23 cm.
Fra familien Puggaards stambog. Tilhører fru Asta Bang.

ingen bestillinger. Dog nævnes det, at hun og faderen kom hos Meyer, Sonne og den tyske genremaler J. B. Kirner for at besigtige nogle malerier, som var bestilt i anledning af moderens fødselsdag.⁵ Ellers omtales kun, at en eller anden gæst er kommet med et blad til familiens stambog, som således i hvert fald har indeholdt tegninger af Catel og Meyer, Sonne havde afbilledet en fælles udflugt på æselryg til Albano og Blunck leverede et vellignende portræt af Hans Puggaard, som må have været forlægget for den svenske litograf C. G. Plagemanns blad (fig. 2).⁶ Også Constantin Hansen må have bidraget – omend mindre frivilligt, og måske var det, han bragte, en akvarel af familiens første domicil på Piazza Barberini.⁷ Til denne samling hørte muligvis også en pennetegning af Reinhart, dateret 1836, forestillende en siddende jæger med sin hund – formodentlig et selvportræt, ligesom jæge-

ren på det landskabsmaleri Thorvaldsen havde erhvervet af samme kunstner det foregående år.⁸ Stambogen er desværre forlængst splittet og indholdet spredt, og kun en enkelt bevaret tegning af betydning kan med en vis sandsynlighed føres tilbage til dette romerophold. Det drejer sig om en blyantsskitse af J.A.Koch forestillende »Jakob og Rachel ved brønden« (fig. 6). Den kan imidlertid ikke være lavet på dette tidspunkt, men må være af ældre dato, da den er et forarbejde til figurgruppen i en mere landskabelig tegning fra ca. 1806 som nu findes i Kunstakademiet i Wien.⁹

En nu forsvundet fortegnelse som Hans Puggaard efterlod sig, talte 95 malerier; dertil kom en del skulpturer og en mængde tegninger. En meget stor part af disse erhvervelser havde tilknytning til den her omtalte og senere Italiensrejser.¹⁰ Man kan sige, at de kunstnere, Puggaard havde truffet i 1835-36, dannede grundstammen i samlingen, og det er derfor rimeligt at koncentrere sig om disse. Selvom der naturligt nok med årene kom flere til som Bissen, Bloch, Exner, Kyhn, Lundbye, Roed og ikke mindst Marstrand, vedblev grossererens med at købe af de første romervenner. Med årene fik samlingen vel et lidt større nationalt islæt, men hovedtemaet forblev Italien og smagen ændredes egentlig ikke. Kunstværkerne er i dag spredt gennem generationers arv og auktioner,¹¹ og tilbage bliver kun fragmentariske oplysninger om navne og titler, som dog tilsammen giver en vis mulighed for en vurdering af Puggaards samlervirksomhed i Rom.

Ernst Meyer var godt repræsenteret på væggene i det puggaardske hjem. Her hang »Et færgested i Neapels havbugt«, »En campagnole« og en »Solnedgang fra Monte Pincio«. Desuden havde han på bestilling i sommeren 1836 udført »En dreng der føres til klosteret af sin familie« (fig. 7). Det blev udstillet på Charlottenborg det følgende år, og i 1853 kunne Puggaard endvidere vise hans »Ave Marie« og senere tre akvareller forestillende »En pigeskole«, »En munk ved pianoet« og »En munk, der underviser en dreng«.¹² Ligesom Meyer havde Sonne som omtalt udført et fødselsdagsbillede til fru Puggaard. Motivet kan måske have været »Hylder i den romerske campagne«, men fortegnelsen talte flere andre malerier af Sonne.¹³

Af Thøming kunne man se søstykker fra Neapel, Amalfi, Palermo og Venedig – det sidste blev modtaget med temmelig blandede følelser, da det

Fig. 7. Ernst Meyer: En lille dreng føres til klostret af sine forældre. Rom. Olie på lærred. 63×71,5 cm.
Statens Museum for Kunst.

var et dårligt arbejde, og dertil slet ikke hvad Puggaard havde bestilt i 1836. En tegning fra Capri var dateret samme år og må være blevet til på Thønings rejse til Syditalien, hvor han uden tvivl har besøgt grossererfamilien sammen med Petzholdt.¹⁴ Af denne fandtes et søstykke fra Sorrento samt en række italienske studietegninger.¹⁵

Puggaard havde i almindelighed ry for at være påholdende, og dette gjorde sig formodentlig også gældende overfor kunstnerne. Blunck beklagede sig i hvert fald i 1836 over en lille opgave, som grosserereren kun havde budt ham 50 scudi for – måske »En familie som pynter sig til karneval».¹⁶

Også Constantin Hansen havde modtaget en bestilling på dette tidspunkt, men motivet er ukendt, og en replik af det kendte maleri fra Vestatemplet, som Hansen oprindeligt havde påbegyndt i februar 1836, blev efter alt at dømme først udført i 1844.¹⁷ En ældre tradition har i øvrigt tillagt ham et portræt af Marie Puggaard, der støtter hænderne på en stor tamburin; tilskrivningen til Hansen er dog uafklaret, og det lille billede, som nu findes i Nivaagaardssamlingen, er under alle omstændigheder en kopi. Originalen (fig. 1) findes i privat eje, hvor den ifølge familietraditionen har været anset for malet af Albert Kuchler, hvilket da også stemmer overens med Maries egne oplysninger om, at hun i Rom i 1836 sad model for denne maler.¹⁸ Det er lykkedes Kuchler at fange de endnu så barnlige træk i den unge piges buttede ansigt. Det koloristiske spil mellem den gråbrune silkekjole, den røde koralkæde og hendes lyse hud er meget vellykket. Komposition og linjeføring er klassisk enkel – og alt i alt viser det lille maleri, hvor godt Kuchler kunne hævde sig på portrættets område.

De bestillinger, Puggaard ellers i tidens løb afgav hos denne maler, var af en noget anden karakter. Han anskaffede sig gerne kopier efter ældre kendte værker, især af de italienske renaissance kunstnere, og dette arbejde passede godt for Kuchler, der, efter han i 1851 var gået i kloster, helt koncentrerede sig om det religiøse maleri. På dette tidspunkt havde der været tale om, at han skulle udføre en kopi af Rafaels »Spozzalizio« til Puggaard, men det blev opgivet. Til gengæld fulgte senere andre opgaver som en Perugino-madonna i Vatikanet og Rafaels »Gravlæggelse« fra Villa Borghese, og til sønnen Rudolph Puggaard leverede han kopier blandt andet efter Rafaels Doni-portrætter. Den største bestilling af denne art var dog Peruginos »Gravlæggelse«, som Hans Puggaard i 1848 havde bedt Kuchler om at påtage sig. Efter næsten et års arbejde i Firenze blev bestillingen færdig – med så godt resultat, at Høyen senere forsøgte at erhverve den til Den kongelige Malerisamling. Puggaard overvejede selv at skænke det til Holmens Kirke, men endte dog med, at testamentere billedet til sin søn, blandt andet sammen med en hel del studier af genremæssig karakter, som maleren havde foræret ham, da han forlod det verdslige liv. Når Kuchler i øvrigt havde fået gode arbejdsvilkår på S. Bonaventuraklostret, skyldtes

det, at Puggaard havde gjort sin indflydelse gældende og derved fået klostrets tilladelse til at betale opførelsen af et stort rum, som maleren kunne anvende som atelier.¹⁹

Interessen for den ældre italienske kunst kan ses som en efterklang af nazarenerens indflydelse, men Puggaards samling indeholdt også kopier både efter antik skulptur og maleri og senere perioders kunst som Tizian og Murillo. Ser man på indkøbene af samtidig kunst, må man sige, at de fulgte de aktuelle strømninger. Puggaard var netop kommet til Rom på et tidspunkt, hvor de danske kunstnere for alvor havde kastet sig ud i genremaleriet og dette kom sammen med mange landskaber og prospekter til at præge samlingen. Der har sikkert været udmærkede billeder iblandt, og det kan skyldes tilfældigheder, at Thøming og Meyer synes at indtage mere dominerende pladser end f.eks. Constantin Hansen. Man kan alligevel ikke undgå at få en fornemmelse af, at Puggaard med forkærlighed købte det pittoreske folkeliv og det dejlige Italien med hjem, med andre ord en svaghed for det vel sødladne og sentimentale, som kunne være så dominerende i denne periodes kunst, men som også i høj grad dækkede den samtidige opfattelse af Italien.

Den eneste vurdering af Puggaards indkøb i Rom 1835-36 finder man hos Constantin Hansen, og han lagde som venteligt ikke fingrene imellem: »Du kan blot see naar de Malerier kommer han har kjøbt sig i Rom, hvilket skidt det meeste som han har faaet for godt Kjøb er og Thorvaldsen som siger ja til alting til saadanne Folk, har sagt, at de ere deilige; det vil han nok fortælle i Khvn:«²⁰

Puggaards største bestilling i Rom må have været marmoreksemplet af Thorvaldsens relief »Gratierne lyttende til Amors sang«, som oprindeligt var udført til gravmælet over maleren Andrea Appiani i Milano. Selvom relieffet stod færdigt i Thorvaldsens atelier i december 1837, varede det dog adskillige år inden det lykkedes at lokke »Gratierne ud af hans kløer«.²¹ Kort efter hjemkomsten skrev Hans Puggaard og bestilte en afstøbning af Alexanderfrisen,²² og senere fulgte bl.a. Thorvaldsens serie af små relieffer med genier fra Palazzo Torlonia. Også et marmoreksempel af hans Merkurstatue må på et eller andet tidspunkt være blevet udført til Puggaard.²³

Anbringelsen af Thorvaldsens værker skete ikke uden mange overvejelser, og som det vil fremgå af det følgende blev blandt andre Bindesbøll impliceret heri; måske har han tilmed været inddraget i de ombygninger og istandsættelser, der fandt sted på »Skovgaard« og i byboligen efter Italiensopholdet. På landstedet indrettedes blandt andet en gul spisestue med kuplet loft og ovenlys.²⁴ I hvælvingen anbragtes de små genierelieffer, medens Merkur placeredes i et pompejansk sidekabinet – »midt paa Gulvet paa en høj Sokkel, dominerende hele Værelset, som ellers kun havde smaa Divaner«. ²⁵ I dette rum havde Puggaard også overvejet at lade relieffet af de tre gratier opsætte, men de endte dog med at finde plads i Store Kongensgade, ligesom Alexanderfrisen, der kom til at pryde salen blandt andet på professor Friends anbefaling.²⁶ Begge steder havde man ladet den unge dekorationsmaler Carl Løffler udsmykke adskillige rum med pompejanske dekorationer,²⁷ og det var i disse farverige omgivelser, at de hjembragte kunstværker med de mange mindelser om Italien fandt deres plads.

EN MUSEUMSPAVILLON AF BINDESBØLL

Spørgsmålet om Thorvaldsens Museum havde været stående samtaleemne i København og Rom i mange år, og det er klart, at Thorvaldsen selv også havde diskuteret dette med Puggaards under deres ophold i Rom. Formodentlig har de også haft lejlighed til at se de museumsprojekter, Bindesbøll netop arbejdede med i sommeren 1836.¹ Ihvertfald må Hans Puggaard have følt sig forpligtet til at gøre noget ved sagen, for efter hjemkomsten tog han initiativ til dannelsen af den komité, som i begyndelsen af året 1837 igangsatte en landsindsamling til fordel for museet.²

Der skulle dog gå endnu et par år, inden planerne fandt en endelig form og Bindesbøll blev udpeget som arkitekt. Medens de langvarige forhandlinger stod på, havde Puggaard som nævnt haft sine overvejelser om, hvorledes de værker skulle anbringes, han selv havde købt af billedhuggeren. Blandt andet havde han haft tanker om at bygge sit eget Thorvaldsen-museum en

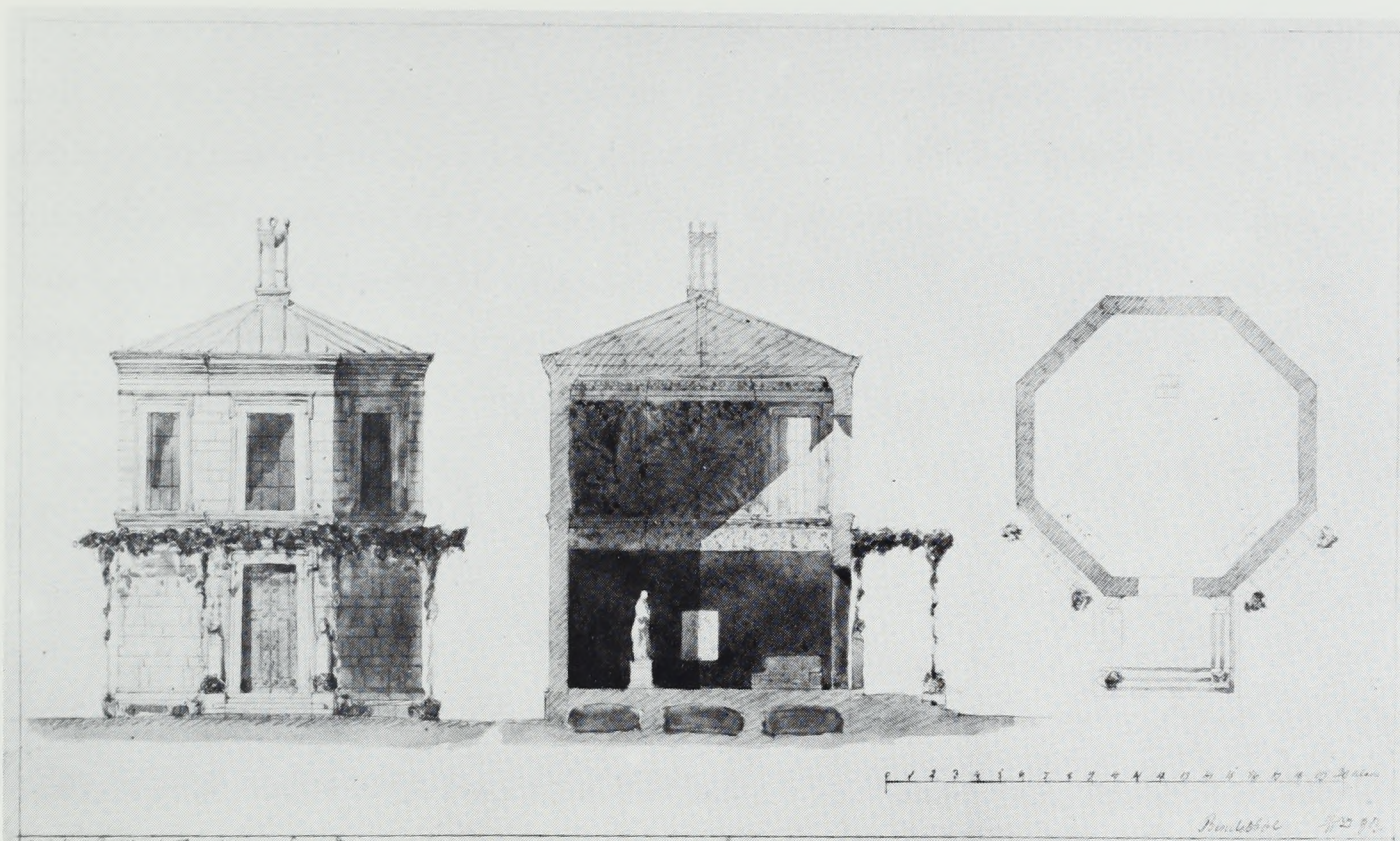

Fig. 8. M. G. Bindesbøll: Projekt til en pavillon for Thorvaldsen på Skovgaard. Akvarel over blyant. 24,4×40,4 cm. Betegnet: Bindesbøl 10/11 39 GB. projecteret Pavillon for Thorwaldsen paa Skovgaard. Thorvaldsens Museum.

miniature i haven på Skovgaard, og det var da indlysende, at bede Bindesbøll, der netop havde fået den store opgave tildelt, om at lave udkast (fig. 8).

Projektet, der er dateret den 10. november 1839, viser en ottekantet bygning, 14 alen i diameter med pergola omkring indgangspartiet.³ I det ydre har den polychrom bemaling i rødt, hvidt og blå, dog holdt til gesims, vinduesfordakninger og dørgerichter, medens den i det indre er helt dekoreret. På væggene ses Alexanderfrisen, relieffet »Gratierne lyttende til Amors sang« og i midten af rummet Thorvaldsens selvportrætstatue.

Ideen til en sådan museumspavillon må have rodfæstet sig hos Hans Puggaard under et ophold på Nysø i juli måned 1839. Sammen med Thorvaldsen og Oehlenschläger havde han tilbragt et par dage på Møen og ankom den 23. til Nysø. Aftenen efter indviede man under megen festivitas med taler, sang, fyrværkeri og illumination af parken det lille sekskantede atelier, som baronesse Stampe i hast og hemmelighed havde ladet bygge for at skaffe billedhuggeren plads til at modellere sin selvportrætstatue.⁴ Dette må have gjort indtryk på Puggaard.

På en rejse til Hamborg havde Christine Stampe forsigtigt udfrittet Thorvaldsen om hans krav til en sådan bygning – og under opholdet er hun sikkert blevet bestyrket i sit forsæt. Blandt andet havde de besøgt bankieren og handelsmanden C.H. Donner på hans landsted ved Neumühle uden for Altona. Her havde arkitekten Gottfried Semper i 1834 opført en museumsbygning, som skulle danne rammen om Donners udsøgte skulptursamling, der for en stor del bestod af Thorvaldsenarbejder (fig. 9).⁵ At Thorvaldsen selv var overordentlig tilfreds med opstillingen fremgår både af baronessens erindringer og fra anden side, hvor han vides at have rost den »elastiske belysning« fra de højt siddende vinduer i den ottekantede overbygning.⁶

Der kan ikke være tvivl om, at Puggaard, der kun godt to uger efter denne rejse havde tilbragt adskillige dage sammen med Thorvaldsen og baronesse Stampe, må have hørt om Donners museumspavillon, hvis han da ikke allerede kendte den i forvejen.⁷

Såvidt bygherrens inspirationer, men hvad med arkitektens? Også han havde været på Nysø og endda ret umiddelbart inden projektet blev tegnet. I slutningen af oktober eller begyndelsen af november 1839 tog han ned for at takke Thorvaldsen for at være blevet udpeget til museets arkitekt, og under opholdet havde han naturligvis god lejlighed til at se haveatelieret og selvportrætstatuen, som var blevet fuldendt den 1. oktober.⁸ Der kan ikke være tvivl om, at han har følt sig inspireret heraf, da han lavede tegningen til pavillonen, hvor denne statue blev det skulpturelle point-de-vue. Puggaard har nok været klar over billedhuggerværkets eksistens, men det er usikkert, om han kan have set det på daværende tidspunkt. Noget tyder derfor på, at Bindsbøll har anbragt statuen på tegningen for egen regning.

Bindsbølls udkast afspejler naturligt nok nogle af de arkitektoniske problemer, han arbejdede med i forbindelse med Thorvaldsens Museum; pavillonen er for så vidt et mellemstykke i det kunstneriske udviklingsforløb, som de talrige tegninger til museet viser. I juli havde han rentegnet det projekt, som blev kongeligt approberet i november.⁹ Man genkender i pavillonens ydre mange detaljer, som direkte er kopieret fra dette sæt af tegninger: den karakteristiske udformning af døren, fordakninger og gerichtter, vinduerne med metalsprosser og deres placering og den dermed

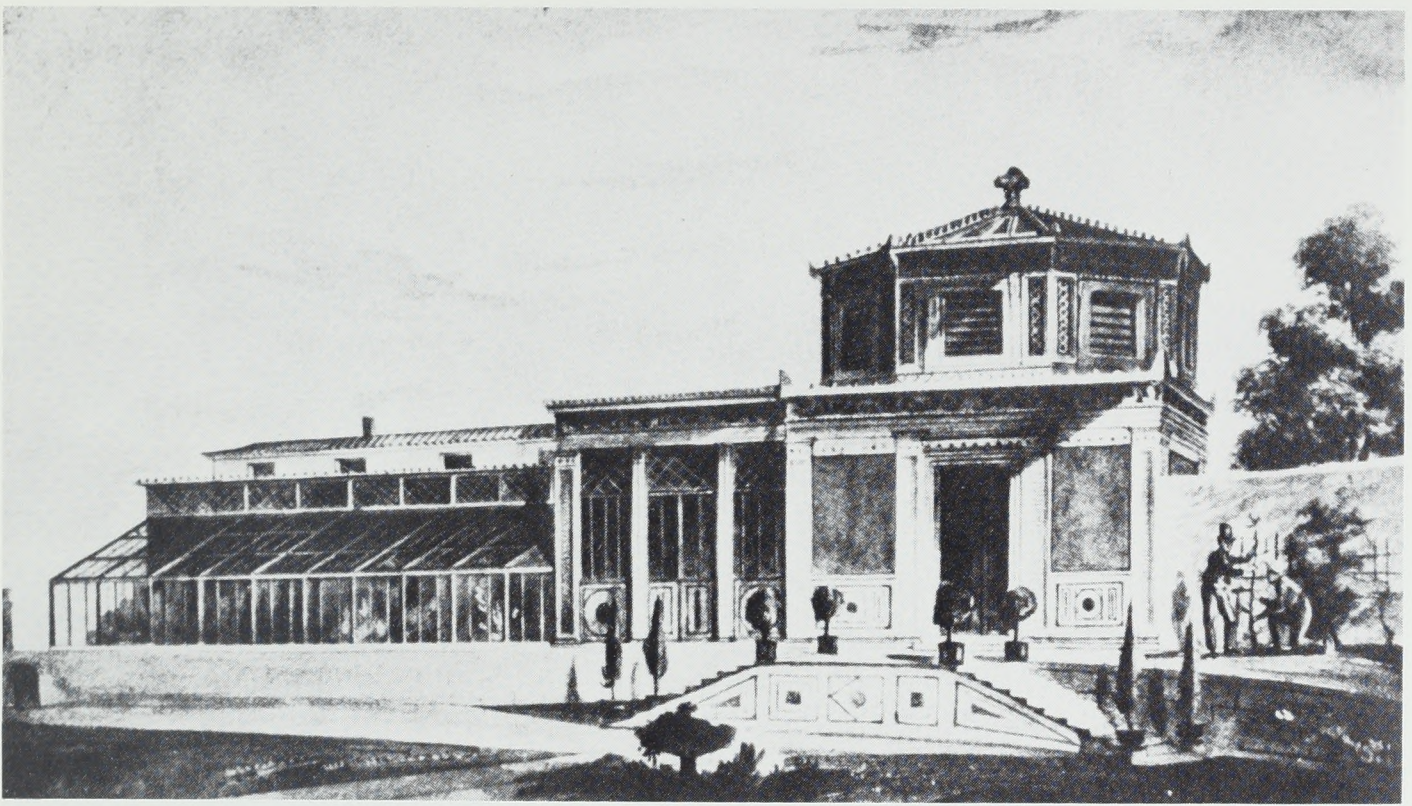

Fig. 9. Gottfried Semper: Projekt til Museum Donner. Affotograferet efter L. Ettliger: Gottfried Semper und die Antike, Halle 1937.

følgende lysvirkning. Men på flere områder foregriber pavillonprojektet også løsninger, som Bindesbøll først fremførte senere. Det gælder for eksempel den indre udsmykning, væggenes pompejansk røde og den trompe l'oeilagtige virkning af de malede træer og himlen.¹⁰ Også udvendigt har han forsigtigt taget farverne i brug på de arkitektoniske indramninger, medens selve murværket her endnu står i »natursten«. Den farverige facadebehandling af Thorvaldsens Museum dukkede da også først op senere i arkitektens tegninger, som den sidste væsentlige korrektion til bygningens ydre. Man har blandt andet ment, at Bindesbøll tog dette skridt under inspiration fra Sempers omtalte bygning i Donners have, som anses for det første eksempel på polychrom arkitektur i Tyskland.¹¹ Det må derfor også være rimeligt at tro, at dette lille museum har strejft hans tanker i forbindelse med opgaven for Puggaard, hvor især det øvre parti af octogonen med vinduerne og tagformen kan have flygtig lighed.

Men under den idemæssige udformning af pavillonens, må Bindesbøll også have sendt tankerne tilbage til opholdet i Athen 1835-36, hvor han sammen

Fig. 10. Martinus Rørbye: Grækere henter vand ved Vindenes Tårn i Athen. Olie på lærred, 30×42 cm.
Ny Carlsberg Glyptotek.

med Rørbye blandt andet må have studeret det velbevarede Vindenes Tårn. Rørbye benyttede siden denne antikke bygning i et oliemaleri, hvor den ses placeret i forhold til det skrå terrain (fig. 10 og 11). Bindsbøll må have hæftet sig ved dens ottekantede plan, de aktuelle proportioner og det lave tag, som engang havde været kronet af en mytologisk figur.¹² Hvad han også må have set på var det smukke levende spil i den uregelmæssige kvadermur. Puggaards pavillon var tænkt udsmykket med en kvaderfugning, som skiftede mellem brede og smalle bånd. Også i tegninger til Thorvaldsens Museum, som daterer sig mellem 1839-40, arbejdedes der med dette problem; det startede med en helt regelmæssig lineær fugning, som siden udviklede sig til de størrelsesmæssigt varierende bånd af kvadrer, der så i sidste fase dækkedes af farvet puds.¹³ Ligheden i denne endelige udformning med pompejanske vægdekorationer er indlysende, men måske

Fig. 11. Vindenes Tårn i Athen, efter James Stuart and Nicholas Revett:
The Antiquities of Athens, I, London 1762, Chap. III, Pl. III.

har indtryk fra Athen også blandet sig undervejs i det komplekse udviklingsforløb.

Tegningen er den første, der viser Bindesbølls afklarede opfattelse af, i hvilke omgivelser Thorvaldsens arbejder skulle anbringes; interiøret svarer ganske til den rolige varme stemning i museets mindre rum. I Rom havde arkitekten tidligere tumlet med anderledes hidsige farver, men havde dog renonceret på disse virkninger i de hidtidige officielle projekter til museet, som alle havde været »farveløse«. I udkastet til Puggaard, havde Bindesbøll friere hænder og han viste, hvorledes skulpturerne burde indrammes af et miljø, der svarede til de omgivelser, hvorunder de var blevet til. Pinjerne og

cypresserne, som hæver sig mod den sydlandske himmel, skulle holde bøgetræerne i »Skovgaards« have lidt på afstand.

I 1823 havde den tyske arkitekt Jakob Ignaz Hittorff givet tegninger til et miniaturemuseum for Thorvaldsen til en tysk greve, og han havde i sine forskellige udkast holdt sig til en udformning, der fulgte de klassiske tempelformer, hvad der også svarede til de museer, der byggedes for Canova.¹⁴ Semper havde brudt med dette formsprog, ligesom Bindesbøll gjorde, selv om der stadig er lidt af tempelånden tilbage i hans lille bygning med »guden« i midten. Thorvaldsens Museum er fuldt af symbolske hentydninger blandt andet til Thorvaldsen som den sejrende kunstner.¹⁵ – Over facaden styrer Victoria sit firspand. En sådan gruppe ville naturligvis være for tung på en pavillon; istedet valgte Bindesbøll at krone bygningen med en trefod – den udmærkelse man i det antikke Athen tildelte de sejrende digtere ved at opstille et sådant trofæ for dem i Trefodsgaden.¹⁶ Ved siden af bygningens indgangsparti står to buster, en mand og en kvinde. Så vidt vides fandtes der ingen sådanne buster i familiens eje på dette tidspunkt, men de må formodes at skulle forestille Hans og Bolette Puggaard;¹⁷ når Bindesbøll kunne tage på forskud og anbringe Thorvaldsens selvportræt indendøre, kunne han vel også sætte ægteparret udenfor. Sagt med andre ord »Hans og Bolette Puggaard rejste denne bygning Thorvaldsen til ære« – en tankegang, der ville have passet smukt på familiens beundring for billedhuggeren, hvis byggeriet ellers var blevet realiseret. I haven byggedes et lysthus, som gav rum for en afstøbning af Torneudtrækkeren, og det er nok alt, hvad der blev ud af de oprindelige planer.¹⁸

I forbindelse med placeringen af Thorvaldsens Museum havde Hans Puggaard haft en bitter skuffelse. Jonas Collin havde uden videre accepteret et tilbud fra Frederik VI om at overtage vognremisen ved Christiansborg, og nogle mente, at Collin herved havde optrådt dispotisk og havde forrådt sagen – det skulle have været et rent folkeligt initiativ. Puggaard skrev blandt andet indigneret til sin søn, at den skønne sag nu var ødelagt, den skulle have været national, og nu var den på en måde alligevel blevet

kongelig.¹⁹ Det var ikke længere monarken, der efter enevældigt mønster skulle optræde som mæcen, men folket og borgerne. Puggaard, der selv havde tilkæmpet sig sin sociale placering, var sig også sin kulturpolitiske stilling bevidst. Han var ikke blot en godgørende legatstifter, betalte også mange unge menneskers uddannelsesrejse til Italien. Han anlagde som vi har set sin egen kunstsamling, udsmykkede sine hjem og overvejede i det mindste at bygge sit eget private museum en miniature.

I 1792, på et tidspunkt da Hans Puggaard kun kan have været fire år gammel, skrev Fr. W. B. Ramdohr om kunstens vilkår i Danmark:²⁰ Kunstakademiet var et orangeri, hvor man dyrkede fremmedartede vækster til ære for kongehuset. Kun hoffets bestillinger hindrede lige akkurat historiemalere og billedhuggere i at dø af sult. I private hjem var det overordentligt sjældent at se nyere dansk kunst og fandt man enkelte steder malerier, så var det næsten udelukkende familieportrætter. Bolette og Hans Puggaard voksede op med en generation, der ganske kom til at ændre dette mønster. Navne som Nathanson, Hambroe, Collin og mange andre dukker op, når man tænker på kunstkøbere i denne periode; men et nøjere overblik over disse borgerlige mæcener savnes, og det kan således være vanskeligt at give en præcis placering af Puggaardenes indsats. Givet er det dog, at de hører til blandt de første, der bevidst anlagde en samling af dansk kunst. Selvom man i dag måske vil sige, at den kunstneriske dømmekraft ikke altid er absolut sikker, fratager det imidlertid ikke Puggaards en væsentlig betydning – betragtet under helhedens synsvinkel var de med til at skabe grunden for et mangfoldigt og dermed rigt kunstliv.

Marianne Saabye

En grossererfamilie i Rom 1835-1836

1. Hans Puggaard (1788-1866) blev i 1816 gift med Bolette Cathrine Frederikke Hage (1798-1847).
2. Jette Hage kan muligvis være Bolette Puggaards yngre søster Sophie Henriette Hage (1807-92). Th. Hauch-Fausbøll og H. R. Hiort-Lorentzen: *Patriciske Slægter*, Tredie Samling, Kbh. 1915, p. 120.
3. Arnette Marie Bolette Puggaard (1821-49). To romerske dagbøger (Dagb.) findes i privat eje, medens dagbogen for den første del af rejsen befinder sig i Rigsarkivet, Ove Rodes arkiv, A-D, Marie Lehmanns arkiv. (RA. Marie Lehmanns ark.). Da en stor del af oplysningerne i det følgende bygger på dagbøgerne, vil der kun i særlige tilfælde gives henvisninger. Om dagbøgerne se i øvrigt p. 113.
4. Marmoreksempelar af Alexanderfrisen udført 1818-25 med nogle tilføjelser i forhold til originalmodellen i Quirinalet i Rom. 1828 opsat i G. B. Sommarivas villa ved Comosøen, nu Villa Carlotta.
5. De fleste danske kunstnere boede på dette tidspunkt i kvarteret omkring Piazza Barberini. Se Fr. Noach: *Das Deutschtum in Rom*, I-II, 1927.
6. Ditlev Conrad Blunck (1798-1854) havde opholdt sig i Rom siden 1829. Det kongelige Bibliotek (KB), *Nyere Brevsamling*, danske II, 12, D. C. Blunck til J. L. Lund Rom 23.1.1836.
7. H. Lehmann: Hans Puggaard. Et hundredeaars Mindeskrift, Kbh. 1888.
8. Dagb. 1.3.1836. Et oliebillede af *Acqua Claudia* findes i privat eje.
9. Alfred von Reumont: *Römische Briefe von einem Florentiner 1837-38*, Leipzig 1840, I, p. 190. – H. Westers: *Thorvaldsens Malerisamling*, utrykt konferensafhandling 1959, p. 165 (Thorvaldsens Museum).
10. Joseph Anton Koch (1768-1839), tysk landskabsmaler bosat i Rom.
11. Børge Janssen: *Hundrede Aar i Rom*, Kbh. 1930, p. 153.
12. H. N. Clausen: Bolette Puggaard, Kbh. 1847 (trykt nekrolog, KB).
13. Fritz Petzholdt (1805-38) var kommet til Rom i 1830. Han tilbragte ikke som tidligere antaget vinteren 1835-36 i København og foråret 1836 i München, men opholdt sig i Rom. Sommeren 1836 var han i det sydlige Italien; først 29.10.1836 forlod han Rom for at tage til Danmark, hvilket fremgår af KB. *Collinske Brevsamling*, XXX, Const. Hansen til Edv. Collin Rom 31.10.1836. – Albert Küchler (1803-86) var ankommet til Rom 1830, Ernst Meyer (1797-1861) i 1824, Jørgen Sonne (1801-91) i 1831 og Ferdinand Thøming (1802-73) i 1824.
14. Dagb. 19.12.1835. Antonio Nibby (1792-1839), italiensk arkæolog. »Viaggio antiquario nei contorni di Roma« udkom første gang i Rom 1819.
15. Johann Christian Reinhart (1761-1847), tysk landskabsmaler. Frantz Catel (1778-1856), tysk maler. Ferdinand Flor (1793-1881), tysk maler. Leopold Pollack (1806-80), tysk genremaler.
16. KB. Add. 297 fol., M. G. Bindsbøll til Severin Bindsbøll Rom 28.7.1836.
17. Denne replik, som Eckersberg udførte i januar 1838, blev solgt på Signe Puggaards auktion (se p. 114, note 11) og findes nu på Ny Carlsberg Glyptotek.
Den 20.2.1838 skrev Bolette Puggaard til Thorvaldsen: »... skulde det være nødvendigt at tilføie, jeg er glad ved at kunne see Dem hver Dag! vel er de langt yngre paa Portraitet end jeg nogensinde har kendt Dem; – men jeg finder dog Alt hvad jeg lærte at kjende, da jeg saae Dem i det herlige Rom –...« (Thorvaldsens Museums Brevarkiv (Th. M. Brevark.). Her findes i alt syv breve fra Hans Puggaard til Thorvaldsen, på flere har Bolette Puggaard tilføjet en efterskrift.)
18. RA. Familien Puggaards arkiv (Puggaard ark.), Hans Puggaard til Rudolph Puggaard Kbh. 12.3.1839.
19. Baronesse Stampes Erindringer om Thorvaldsen, udg. af Rigmor Stampe, Kbh. 1912.
20. KB. Add. 450 vi h, Const. Hansen til J. Roed Rom 25.4.1836.
21. Henny Glarbo: *En Brevveksling mellem Maleren Constantin Hansen og Orla Lehmann*, Kbh. 1942.
22. KB. Add. 297 fol., M. G. Bindsbøll til Severin Bindsbøll Rom 28.7.1836. Martinus Rørbyes dagbog Rom 28.7.1836 (Kopi findes i Thorvaldsens Museum). J. B. Hartmann: *Fra Maleren Martinus Rørbyes Vandreaar*, Kbh. 1950, pp. 12-13. Rørbye og Bindsbøll havde sammen tilbragt vinteren i Grækenland, hvorfor de ikke tidligere havde truffet Puggaards i Rom.
23. Bluncks motiv »Danske kunstnere i osteriet La Gensola i Rom« findes i to versioner (Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg (1836) og

Thorvaldsens Museum (1837). Constantin Hansens billede »Et selskab af danske kunstnere i Rom« (1837) findes på Statens Museum for Kunst. Billederne fra 1837 blev til på en bestilling med frit emne fra Kunstforeningen. Steen Fridlund Plewing: Constantin Hansens billede, Kunstmuseets Årsskrift 1974, Kbh. 1975, pp.50-57.

Uddrag af

Marie Puggaards romerske dagbøger 1835-1836

Fra Marie Puggaards ophold i Rom 1835-36 er efterladt to rejsedagbøger. Disse findes i familieejde hos fru Asta Bang, som takkes for at have givet sin tilladelse til deres publicering samt for megen hjælpsomhed i forbindelse hermed. Hvad der aftrykkes her er kun et beskedent uddrag af helheden. Den første dagbog går fra den 2.11.1835 til 11.3.1836, den anden fra 17.3.1836 til 25.5.1836. Desuden findes et fragment af den første dagbog i Rigsarkivet.

Hovedvægten i dette uddrag er lagt på beretningerne om samværet med de danske kunstnere, medens de mange beskrivelser af romerske seværdigheder, som er dagbogens hovedindhold, her i det store hele er udeladt. Dagbogsuddragene følger den originale ortografi. Eventuelle tilføjelser af udgiveren er markeret med skarpe parenteser, udeladelser med prikker.

1. Thorvaldsen boede i Casa Buti, via Sistina 48-51.
2. Det såkaldte store atelier lå i et tidligere vognskur tilhørende Pal. Barberini. For at dæmpe lyset i atelieret var der opsat papir for vinduerne.
3. Originalmodellen til rytterstatuen af Maximilian I udførtes 1833-35.
4. Dette atelier lå i Vicolo delle Colonnate.
5. Hjemrejsen, der på dette tidspunkt var planlagt til foråret 1836, fandt først sted i 1838.
6. Beskrivelsen af juleaften er tidligere publiceret af Asta Bang i Berlingske Tidendes Søndagsnummer, 12. juli 1931. J.B.Hartmann: Danskernes Jul i Rom, Danmarksposten, nr. 11-12, 1954, p. 4 – Det fremgår i øvrigt ikke hvor festen fandt sted.
7. »Nina – eller Den vanvittige af Kærlighed«, pantomimisk ballet af Milon, arrangeret for den danske scene af Aug. Bournonville. Balleten dansedes i 1834 i København med fru Heiberg i hovedrollen. Jeg takker museumsinspektør Klaus Neiiendam for denne oplysning.
8. Fingo eller Fengo var oprindeligt Küchlers hund, som siden blev overtaget af Puggaards.
9. Dette uddrag findes i RA. Ove Rodes Arkiv A-D, Marie Lehmanns Arkiv. Dateringen er omtrentlig.

10. loc. cit.

11. Karnevallet er også beskrevet af Constantin Hansen; se H.P.Rohde: En guldaldermaler i Italien, Kbh. 1977, p. 53 f.
12. Thorvaldsens »romerske fødselsdag« blev dette år holdt af Puggaards. Ferdinand Flor var kendt for sine evner som tableau-iscenesætter. Fr.Noach: Ein deutsches Künstlerleben in Rom, Deutsche Revue, juli 1904, Stuttgart-Leipzig, pp. 181-90.
13. Akvarellen blev solgt på Signe Puggaards auktion (se p. 114, note 11), hvor den fejlagtigt gik under navnet »C. Polak«. Bladet er signeret »Carl Werner Rom 1836«. Den erhvervedes i 1921 af Thorvaldsens Museum. J.nr. 8a 60/917.
14. H.J.Fried: Epheuranken, Landau 1840-41, p. 270 ff, »Thorvaldsen. Fest am 8. März 1836«. Hyldestdigtet var et led i dette indledende tableau – efter Thorvaldsen var blevet bekranset af kunstens genius fulgte en korsang.
15. Originalmodellen til »Håbet« udførtes 1817.
16. Thorvaldsen modellerede Hebestatuen i 1806 – en anden version blev til i 1816.
17. Relief af Thorvaldsen modelleret 1823.
18. Thorvaldsens relief »Parcerne med livets tråd« udførtes 1833.
19. Rafaels »Sixtinske Madonna« findes i Gemäldegalerie i Dresden.
20. Rafaels »Den hellige Cecilie«, Pinacoteca Nazionale, Bologna.
21. Dette uddrag (26. og 27. marts) findes i RA. Ove Rodes Ark. A-D, Marie Lehmanns Ark.
22. Historien stammer fra den antikke forfatter Apulejus' fortælling »Det gyldne Æsel«.
23. Petzholdts studier i disse egne afspejler sig i hans »Parti af de pontinske sumpe med en flok bøfler«, Den Hirschsprungske Samling. Formodentlig har han forgæves søgt at komme på hold af en bøffel-flok for at tegne den.
24. Vittoria Caldoni var berømt for sin skønhed og sad model for mange kunstnere. Fried.Noach: Modell und Akt in Rom, Der Cicerone, Aufgabe B, XIV Jahrg., Heft 5, Leipzig 1922, p. 199.

Kunstkøb

1. Senere rejser til Italien vides i hvert fald at have fundet sted 1840, 1842-43, 1848, 1851-52, 1853, 1862.
2. RA. Puggaard ark., Hans Puggaard til Rudolph Puggaard Rom 19.12.1851.
3. J.B.Hartmann: Danskernes Jul i Rom, Danmarksposten, nr. 11-12, p. 4.
4. J.B.Hartmann: Feste degli artisti nordici a Roma

- all'epoca del Thorvaldsen, Atti della Accademia Nazionale di San Luca, Rom 1966, p.68.
5. J.B. Kirner (1806-66), tysk genremaler.
  6. Catels, Meyers, Sonnes og Bluncks stambogsblade omtales henholdsvis Dagb. 29.12.1835, 17.3.1836, 17.12. og 21.12.1835. Carl Gustaf Plagemann (1805-68) opholdt sig i Rom 1833-52.
  7. KB. Add. 450 vi h. Const.Hansen til Jørgen Roed, Rom 25.4.1836. Akvarellen, der er dateret 17.2.1836, blev solgt på Signe Puggaards auktion (se note 11).
  8. Tegningen blev solgt på Signe Puggaards auktion. Westers, op.cit., p.98. Her gøres der i forbindelse med Thorvaldsens maleri »Italiensk landskab med hvilende jæger« (Thorvaldsens Museum) opmærksom på, at Reinhart gentagne gange portrætterede sig selv som jæger.
  9. En del af Puggaards stambøger findes endnu i privat eje, men de indeholder stort set kun familiens egne tegninger, resten er udtaget. Fig. 6 er udført på italiensk papir og har på bagsiden med pen og blæk påskriften »Cock Roma« på forsiden f.n.t.h. med blyant »Cock«. Wienertegningen er gengivet i O. R. Lutterotti: Joseph Anton Koch, Berlin 1940, p.284, Abb.209. Her citeres et brev fra Koch af 14.1.1806, hvori to skitser til »Jakob og Rachel« omtales. På Signe Puggaards auktion solgtes to tegninger af Koch med titlerne »Et italiensk landskab« og »Flugten til Ægypten«. Sandsynligheden taler for, at tegningerne er erhvervet under opholdet 1835-36, idet Koch var død, da Puggaards næste gang kom til Rom.
  10. Hans Puggaards »Fortegnelse over mine Malerier« (håndskrevet) har forgæves været søgt hos efterkommere. En del oplysninger fra fortegnelsen findes i Hans Tegner: En gammel Malerisamling, kronik i Berlingske Tidendes Aftenudgave 4.12.1911. Faderen og sønnen er her blevet forvekslede som forfatter til fortegnelsen.
  11. Signe Puggaard havde været gift med Hans Puggaards søn Rudolph. Efter dennes død solgte enken ud af kunstsamlingen på en auktion den 21.2.1888. Også på Margrethe Vullums auktion den 2.12.1918 blev der solgt mange ting, som stammede fra Puggaards samling.
  12. Charlottenborg-Udstillinger, samlet og udg. af Carl Reitzel, Kbh.1883, årene 1837, 1853 og 1861. KB. Nyere Brevsaml., danske II, D.C.Blunck til J.L.Lund Rom 14.7.1836. Maleriet fig.7 tilhørte Statens Museum for Kunst, som erhvervede det i 1878 fra udlandet; det er derfor næppe identisk med Puggaards billede, men motivet er identisk. Meyer lavede ofte gentagelser af sine billeder.
  13. Charlottenborg-Udstillinger, op.cit., 1837. Tegner, loc.cit.
  14. Signe Puggaards og Margrethe Vullums auktioner. Tegner, loc.cit. Charlottenborg-Udstillinger, op.cit., 1851 og 1853. Th.M. Brevark., Hans Puggaard til Thorvaldsen 19.12.1837.
  15. Signe Puggaards og Margrethe Vullums auktioner.
  16. KB. Nyere Brevsaml., danske II, D.C.Blunck til J.L.Lund Rom 14.7.1836. Charlottenborg-Udstillinger, op.cit., 1837.
  17. Charlottenborg-Udstillinger, op.cit., 1844. Signe Puggaards auktion.
  18. Dagb. 30.4.1836. Fortegnelse over Malerisamlingen på Nivaagaard. Ved Karl Madsen, Kbh. 1949, p.82 (Kat.89). Dette billede måler 29×24 cm. Portrættet, der tilhører fru Asta Bang, har oprindeligt haft omtrent de samme mål (29×ca. 23 cm), men billedfladen er senere øget i forbindelse med en dublering af lærredet; samtidigt er der foretaget nogle overmalinger langs maleriets kanter. Når Asta Bangs billede anses for det originale, skyldes det bl.a. en kvalitetsmæssig vurdering, konstateringen af en række detaljer som er »gået tabt« i kopien samt en undersøgelse af de to billeder foretaget af konservator Henrik Bjerre, Statens Museum for Kunst, men infrarødt videoudstyr. Billedet på Nivaagaard kan ikke være malet af Küchler, men må være kopieret af en anden, bl.a. adskiller det sig fra originalen ved en kraftigere farveholdning og en anden maleteknik.
  19. RA. Puggaard ark., Hans Puggaard til Rudolph Puggaard Rom 19.12.1851 og Firenze 25.9.1853. Tegner, loc.cit. Nicolaj Bøgh: Küchler i Rom, Julebog, Odense 1875, p.26. Axelline Lind: Erindringer om Küchler, Nutiden nr.494, 1886. Charlottenborg-Udstillinger, op.cit., 1851 og 1853. Signe Puggaards og Margrethe Vullums auktioner.
  20. KB Add.450 vi h, Const.Hansen til Jørgen Roed Rom 25.4.1836. Mag.art. Charlotte Christensen takkes for denne henvisning.
  21. Th.M.Brevark., Hans Puggaard til Thorvaldsen 20.2.1836, 8.10. og 19.12.1837, 26.1. og 20.2.1838. RA. Puggaard ark., Hans Puggaard til Rudolph Puggaard 26.1.1838, 20.2.1840, 25.9.1853. H.Lehmann, op.cit., p.59. Signe Puggaards auktion.
  22. Th.M. Brevark., Hans Puggaard til Thorvaldsen 19.12.1837, 20.2. og 7.4.1838, 18.12.1841. RA. Puggaard ark., Hans Puggaard til Rudolph Puggaard 20.2.1840.
  23. Leo Swane: Blade af en Familie-Krønike, Slægten

- Swane, Memoire og Breve, XXXIX, udg. af Julius Clausen og P. Fr. Rist, genudg. Kbh. 1972, p. 158. Erik Lassen: Danske Møbler, Kbh. 1958, p. 26.
24. Swane, loc. cit. Lassen, loc. cit. Th. M. Brevark., mp. 24, 1842. Efterskrift af Marie Puggaard på brev fra Hans Puggaard til Thorvaldsen, udat. I følge notat af Else Kai Sass (Th. M. j. nr. 7II 7/1946) fandtes i 1946 en række gamle afstøbninger efter Thorvaldsens værker opsat på væggene i kuppelsalen. Hvornår afstøbningerne kan være anbragt lader sig ikke sige med nogen sikkerhed.
  25. RA. Puggaard ark., Hans Puggaard til Rudolph Puggaard, 20.2.1804. H. Lehmann, op. cit., p. 57 f. Swane, loc. cit.
  26. RA. Puggaard ark., Hans Puggaard til Rudolph Puggaard, Firenze 25.9.1853. H. Lehmann, op. cit., p. 56.
  27. Carl Løffler (1810-53). Hans arbejder før studierejsen til Italien er dokumenteret gennem anbefalingskrivelser. RA. Kunstakademiets Arkiv. Indkomne Breve 1840-41. Hans Puggaards anbefaling 21.11.1839.
- En museumspavillon af Bindedbøll*
1. Henrik Bramsen: Gottlieb Bindedbøll, Liv og Arbejder, Kbh. 1959, p. 50.
  2. Chr. Bruun og L. P. Fenger: Thorvaldsens Museums Historie, Kbh. 1892, p. 7.
  3. Thorvaldsens Museum D 1749. Blyant, pensel og akvarel med dækfarve på hvidt papir. 244×404 mm. Betegnet f.n.t.v. med blyant »Projecteret Pavillon for Thorvaldsen paa Skovgaard«. F.n.t.h. med blyant »Bindedbøll« og »10/11 39 GB« – kun den sidste påskrift er egenhændig. Tegningen er noget bleget af lyset, og den solgtes på Margrethe Vullums auktion i 1918, siden på fru Heilbuths auktion i 1924, hvor den erhvervedes af museet. Else Kai Sass notat (Th. M. j. nr. 7II 7/1946) vedr. pavillon af Bindedbøll på Skovgaard. Det har tidligere været ment (Bramsen, op. cit. p. 167), at tegningen forestillede Thorvaldsens atelier på Nysø, hvilket skyldes, at der i Samlingen af arkitekturtegninger findes en kopitegning med denne oplysning, udført af Vilh. Klein.
  4. Stampe, op. cit., p. 34. RA. Puggaard ark., Hans Puggaard til Rudolph Puggaard, Kbh. 12. og 27.7.1839.
  5. Stampe, op. cit., p. 25 ff. Bramsen, op. cit., p. 97. Sass: Thorvaldsens Portrætbuster, II, Kbh. 1965, p. 340. Martin Fröhlich: Gottfried Semper. Zeichnerische Nachlass an der ETH Zürich, Basel-Stuttgart 1974, p. 36 f Kat. Nr. 38. (afb.).
  6. Stampe, op. cit., 26 f. H. Semper: Gottfried Semper, Berlin 1880, p. 9. Leopold Ettlinger: Gottfried Semper und die Antike, Halle 1937, p. 64 ff.
  7. Donners nære forretningsmæssige forbindelser til København kan meget vel have ført de to sammen, og det kan ikke udelukkes, at Puggaard under et af sine ophold i Hamborg i årene 1834-39 har haft lejlighed til at besøge Donner. Marie Puggaard nævner i sin dagbog fra rejsen 1835, at de under et ophold i Altona besøgte mange smukke haver.
  8. Stampe, loc. cit. og p. 46. Sass, notat 1946. Albert Repholtz: Thorvaldsen og Nysø, Kbh. 1911, p. 33.
  9. Bramsen, op. cit., p. 166. Knud Millech: Bindedbølls Museum, Meddelelser fra Thorvaldsens Museum, Kbh. 1960, p. 78 ff, fig. 49-57.
  10. Jvf. bl.a. dekorationen i vær. 20 på Thorvaldsens Museum.
  11. Bramsen, op. cit., p. 80, 97. Sass notat (Th. M. j. nr. 25 7/1949).
  12. Vindenes Tårn 1. årh. f. Kr. James Stuart and Nicholas Revett: The Antiquities of Athens, I, 1762. John Travelos: Pictorial Dictionary of ancient Athens, New York 1971, p. 285 ff.
  13. Bramsen, op. cit., p. 80. Millech, op. cit., p. 111 ff. Anne Lise Thygesen: Lidt om baggrunden for Thorvaldsens Museums polykromi, i En bog om kunst – til Else Kai Sass, Kbh. 1978, pp. 352-61.
  14. Hella Robels und Hubertus Froning: Thorvaldsen und sein Auftraggeber Franz Erwein von Schönborn, Graf und Herr zu Wientheid i Bertel Thorvaldsen. Untersuchung zu seinem Werk und zur Kunst seiner Zeit, Köln 1977, pp. 237-45.
  15. Lisbeth Balslev Jørgensen: Thorvaldsens Museum, Symbol og fortolkning, Meddelelser fra Thorvaldsens Museum, Kbh. 1970, pp. 7-15.
  16. Jeg takker museumsinspektør Torben Melander for disse oplysninger.
  17. Haavard Rostrup: H. W. Bissen, Kbh. 1945, I, p. 363 ff (afb.) og II, p. 119 nr. 366. Busten af Hans Puggaard udførtes først 1851.
  18. H. Lehmann, op. cit., p. 58. En efterklang af tanken med pavillonen, kan måske også ses i indretningen af sidekabinettet, hvor gratierne overvejes anbragt, og hvor »Mercur« blev opstillet omgivet af divaner.
  19. Bruun og Fenger, op. cit., pp. 20 f og 50 f. RA. Puggaard ark., Hans Puggaard til Rudolph Puggaard 26.1.1838.
  20. Fr. W. B. Ramdohr: Studien zur Kenntniss der schönen Natur, der schönen Künste, der Sitten und der Staatverfassung auf einer Reise nach Dänemark, Hannover 1792, p. 186 ff.